

Abdulah Sidran SJEĆAŠ LI SE DOLI BEL

SADRŽAJ:

Kad pođeš u Čile
Dani i noći u kući Zoljevih
Pred Kajtezovim vratima
Vlast nad samim sobom
Ženska pod uličnim svjetlom
Sa ženskom nasamo
Hoće li ikad svanuti jutro?
U potrazi za Šintorom
Otac sve zna?
Tamo je Orion – a gdje je Milano?
Dvostruka poruka o plaču
Porodična kolona ide u Faletiće
"Hoće li sunce u ovom gradu ikad zasjati kako treba?"
Nema ničeg izvan materijalnog svijeta?
Ljubav je dičkin pim!
Očigledna nastava ljubavi
U nas je sramota biti nježan
Pakao u tavanskom raju
"Moja prošlost – to sam ja!"
Svakog dana u svakom pogledu sve više napredujem
BILJEŠKA O PISCU

Abdulah Sidran

SJEĆAŠ LI SE DOLI BEL

Kad pođeš u Čile

Prolazeći pored pločanskog groblja, na putu prema Saburinoj školi, đaci jutarnje smjene ispuštali su tašne iz ruku i dlanovima protirali krmeljave oči: u Hitlerovom igralištu osvanuo je pravi pravcati ringišpil sa dvadesetak drvenih sjedišta okačenih željeznim lancima za široki išarani obod krovne konstrukcije.

Iz spleta izlizanih drvenih greda, lanaca, daski i nevidljivih instalacija u tišinu mahalskog jutra nahrupiše žestoki zvuci truba, bubnjeva i harmonika od čega naglo strujnu krv u zastalim đačkim tijelima. Živ a nestvaran ženski glas, u ritmu koji su dječija srca lako sustizala, kazivao je djeci neke čudne riječi od kojih se u glavi maglilo a pred očima mutile slike:

"Kad podeš ti sad u dalek kraj,
u Čile, u Čile,
znaj da su sve žene tamo bajne kao vile
i lepe kao san.
Ajaaaj, ajaaaaj – u Čile!"

Tako je, s pjesmom o vilinski lijepim ženama u dalekom nekom Čileu, počelo sedamnaesto ljeto Sabahudina Zolja, u kući i među drugarima zvanog Dino. Svoje je ime Sabahudin nosio s delikatnim osjećanjem ponosa što je upravo njemu zapalo da iz porodičnog kataloga imena ponese ime očevoga brata, Sabahudina Zolja, grafičara, tipografa, komuniste čiji su se život i tijelo, potonuvši negdje u jasenovačkim savskim logorskim mutljazima, polako selili u legendu. A mladi se Sabahudin toga ljeta upravo nalazio pred odškrinutim vratima života, velikog života, kako je tu riječ sam obično ispisivao na stranicama svojih aljkavo vođenih dnevnika. Ni dječak ni mladić, ni čovjek ni dijete, Dino je toga ljeta bio naprosto bićence, muško bićence tek napadnuto noćnim snovima erotičkog elektriciteta, biće brzo na jeziku i lako na suzi, što je, kao svojstvo, po svemu sudeći, bilo ukrštaj dvaju njegovih djetinjih iskustava: jednog, iz dugih noćnih orgazmičnih časova čitanja i čitanja ogromnih tomova one pustolovne literature koja, pravodobno konzumirana, tako efikasno i suptilno razvija moralni instinkt, a što se, sasvim netačno i nepravedno, imenuje šundom – i

drugog, kome je teško dati ime, ali je nesumnjivo vezano za porodične selidbe na relaciji Sarajevo – Zvornik – Sarajevo: teško brundanje kamiona natovarenih drvenim namještajem, oči natekle od što puštenih a što progutanih suza, povraćanje groždane kiseline, konzumirane maločas, u velikim žuto-bijelo-natrulim bobicama, dok je šofer odmarao mašinu i podmazivao grlo u vlaseničkom bircuzu kojem Sabahudin ne pamti ime, ali koji se, sigurno, morao zvati "Kod Rođe."

Eto – pred očima takvog plačljivog dječarca toga su se ljeta vrata života otvorila u obliku raširenih lijepih, zdravih nožica N. N., seljančice čije je ime zauvijek ostalo Sabahudinova tajna, a nadimak ono po čemu se pročula tri kvarta uokolo, i dalje, ko zna kuda i dokle, širom neravne Bosne, kud su je sve vodili nesretni i mutni putevi njenog jedinog tužnog života. Nije ostalo upamćeno kako se to slučajilo da ljepuška seljančica ponese nadimak Doli Bel, ali oni koji se sjećaju gužvi i tuča pred sarajevskim ljetnjim kinom "Istra" pamte i da se tih godina najduže vrtio čarobni film s naslovom "Evropa noću", u kome se, u nekom pariškom baru, pojavljuje nestvarno lijepa striptizeta takvoga imena. Dječaci, dežurni onanisti, skakali bi sa okolnih krovova u času kad bi se, uličicama pored Bezistana, ugašenih svjetala, nečujno privukla "marica" puna spremnih i dobro raspoloženih momaka iz lugavinske i vratničke stanice milicije, na čelu kojih bi se, naravski, nalazio čuveni Salko Jež od čijeg je masnog i znojnog lica sa četiri podvoljka i dlakave mesnate ručerde bježalo i staro i mlado, i krivo i pravo, i dužno i nedužno, od Marindvora do Vratnika, od Malte do Skenderije, od Hrida do Sedrenika. (Govorilo se, i u tome je moralo biti istine, kako je izvjesni Tarzo – sarajevska specijalnost: Dragan = Draga, Tarzan = Tarzo – dao da mu se na ruci velikim pismenima istetovira: Smrt Salki Ježu! Koje li je taj batine morao pojesti?)

Život se dakle toga ljeta zbivao što pred ljetnjim kinom, što pred Kajtezovim vratima, što u Hitlerovom igralištu, prema kojem su, uz Kovače, djeca trčala podvriskujući: U Čile, u Čile! Okolo su, pored nišana, na ponjavama sjedile žene iz okolnih kuća: svjetla brojnih sijalica, u ritmičkom okretanju, prelamala su se u mesingu žutih džezvi.

Žensko mahalsko teferičenje nije potrajalo dugo: uskoro zaredaše tuče. Vratničani protiv Bistričana, Patkačani protiv Pirušana, ovi protiv onih i oni protiv ovih. Sa zida iznad ringišpila prvo bi zasula kamena artiljerija, zatim bi ulijetala pješadija sa toljagama i lancima i bitka se nastavljala prsa u prsa. Majstori su naglo kočili ringišpil, u zraku se sudarale stolice, dječija vriska i skika punila je vazduh, dok su kafedžike hvatale zaklon – iza rijetkih kamenih nišana. Sabahudina su ove tuče mimoilazile, prislonjen uza zid pokušavao je razabrati smisao toga što se zbiva, uočivši nepogrešivo pravilo po kojem majstori, poslije tuče, navijaju muziku ritamski suprotnu onoj koja je svirala prije izbijanja tuče. Prilazio je ringišpilu oprezno, kao i drugi, tražeći u rulji koja se skuplja poznato lice djevojčice krupnih i zrelih sisa koje su mu, zanjihane, lelujale mrakom sna iz kog se budio mokroga trbuha, s mutnim osjećanjem krivnje i nečisti. Onaj jedan sastanak s njom, na kome se nije pojavila, prevukao je preko Dininih očiju tanku mrežu bola i povrijeđenosti, dok se u stomaku grčilo klupko nekakve nejasne želje za osvetom: sada mu se njeno lice činilo bezazleno i glupo, glupo bezgranično, u tome je, činilo mu se, stanovala nekakva mala utjeha. I ta pjesma, što upravo trešti, kao da je namijenjena njemu, on pokušava misao zaposliti nečim drugim, ali mu nikako ne uspijeva, i zajedno sa tenorskim triom glasova on izgovara te riječi pune samo njemu znanog bola i smisla:

" ... Na mostu čekam na te
da l' ćeš ipak doć'
i drhtim videć ' bujne vode
silnu moć –
Kao reka koja teče
ti ćeš pokraj mene proć'..."

Ta će mu melodija zvoniti u glavi i noću, u samoći golubarnika što ga je stvorio sam, podijelivši prostor šupe horizontalnim tavanskim podom, na kome se opet, vertikalnom žičanom mrežom, formirao prostor golubnjaka s jedne, i prostor Dinine "baze" s druge strane. S jedne, gugut golubova, rasuto žito i perje, s druge svijeća, baterija,

"Kako se kalio čelik", "Dubrovački gusar", "Estetika" nekakvog Benedeta Kročea, knjiga za koju se Dino nikako nije mogao načuditi otkuda u kućnoj biblioteci njegovog oca, Mahmuta Zolja, upravnika gradskog ekspres restorana, čovjeka čiju je ljubav Dino nesumnjivo posjedovao, čak u mjeri koja bi se mogla smatrati privilegijom – ali čiji mu cjelovit ljudski lik i životni put nikako nije bio jasan. Česti razgovori između oca i sina doticali su se svake božije i ljudske teme i priče, samo je teška zavjesa šutnje i nepomena prekrivala pozornicu na kojoj se odvijao život prvotnog mašin-bravara, potomjeg sindikaliste i visokog činovnika Ministarstva rada Mahmuta Zolja.

Dani i noći u kući Zoljevih

Jutra u kući Zoljevih osvitlala su s majčinom ceduljom i novčanicom od sto dinara na stolu. Krmeljave oči sinova svakoga su jutra čitale poruku kojom su njenim knjigovodstvenim krasnopisom u cigla tri reda bivali ispisani upozorenje, i prijetnja, i molba: hljeb 42, mlijeko 35. Čuvajte kusus i Melihu. A svaki je od braće odlazio u svoje dane i poslove: Kerim, negdje dolje, u grad, među prijatelje – maturante u čijim se domovima vrtio gramofon s najnovijim pločama Pol Enke i gdje su noću održavane sjedeljke s pićem i plesom, nazivane čudesnom riječju žur, u kojoj je Sabahudin osjećao miris ženskog tijela i polumraka, ali čije mu je doslovno značenje ostajalo tajnom; on se sklanjao u mir golubane, među knjige iz čijih je svjetova izlazio ošamućene glave: među drugove, u ulicu, dolazio je šeprtljava koraka, lišen identiteta kušao je gledati taj svijet očima Nike Bartule, dubrovačkog gusara čiji mu se život činio jedinim prihvatljivim, stvarnim i mogućim. Samo će ga jednom, na jedan tren, po usijanoj pubertetskoj glavi zveknuti rečenica njegovog prijatelja Mansuda Kotura, kome je na nekoliko dana pozajmio prvi tom ove čarobne literature: "Nema to veze. Palamude – od A do Ž!" Najmlađi od braće Zoljevih, Midhat Zolj, nevoljni učenik elektroprivredne škole, okretao je neke svoje poslove i trgovine: lutrija, staro gvožđe, gus, mesing i bakar – s jednim tako bliskima teško ostvarivim ciljem: da se udvostruči stodinarka, pa da

ova opet raste, i sve tako dok se ne zakopiti nekakav mali kapital nakon kojeg bi se moglo krenuti u "ozbiljnije poslove". Sabahudin je svome mlađem bratu želio svaku sreću u teškom poslu umnožavanja novca i oholost starijega nije ga priječila da ponekad u doslovnom smislu asistira obavljajući niže poslove ručnoga rada: sipanje brokata po novogodišnjim čestitkama, izrezivanje trouglova pak-papira, od kojih će nastati špicasta novogodišnja kapa...

Iz majčinih jutarnjih pismenih poruka, neprikosnoven je bio samo onaj dio što se odnosio na kupovinu hljeba i mlijeka: oko kusura, braća su se utrkiivala pod izgovorom kojekakvih izmišljenih školskih potreba, za što nijednom, bogu hvala, nije nedostajalo mašte. Sestrica se igrala u dvorištu između baraka i ako je oko nje nešto trebalo paziti i čuvati činile bi to dobre komšinke u ime ljubavi i sažaljenja prema Seniji Zolj, knjigovođi u trgovinskom preduzeću "Željeznica", paćeničkoj materi četvoro djece ("Sve jedno drugom do uha") i nesrećnoj supruzi Mahmuta Zolja o kome su imale svoje, jednom za svagda utvrđeno mišljenje: dobar i fini čovjek – samo kad ne pije.

A kada ne pije Mahmut Zolj? Sabahudin, koji je u "Dnevniku" zapisao: "Iz knjiga sam naučio da puno mislim o sebi" – uzalud je nastojao pronaći neku zakonomjernost u očevim opijanjima. Činilo mu se izvjesnim samo jedno: bilo je opasno kada se tata dotjera, obuče čistu košulju i ispeglano odijelo, čemu je prethodila temeljita higijenska priprema pred umivaonikom. Mažući i glancajući očeve crne cipele, Sabahudin je ispod oka promatrao njegove gole fudbalerske listove nogu i čudio se šta lijepoga nalazi u pjesmi koju jedva čujno pjevuši dok četkom sapunja svoje direktorsko lice i aluminijskim aparatom prelazi preko smeđe-žutih čekinjastih dlačica: "S ooone straaane Jaaaajca gaajtaan traava raaasla ..."

Bezbolna i srećna varijanta očevoga opijanja zbivala se – kako Sabahudin pamti – kada kući dođe u popodnevnim satima, neznatno zaklaćen u hodu, i odmah s vrata postavi jedno od onih svojih pitanja na koja odgovor niti traži niti očekuje:

– Šta se novo zbiva u svijetu?

– Kaži nam, pa da ti kažemo – govorila je majka hineći ljutnju, koja će, tren potom, postati stvarna, jer će Mahmut Zolj početi iz svih džepova da vadi izgužvane novčanice i da ih, ne gledajući i ne brojeći, dijeli sinovima nesprenim da odbiju.

– Ovako on i po kafanama. A ja ovdje nemam šta jesti.

– Komunizam mora doći do dvije hiljadite godine! – uzviknuo je Mahmut Zolj podižući svoju ženu u zrak i vrteći je ukrug opasno nagnut leđima prema podu.

– Nemoj ti pit' – ku' ćeš boljeg komunizma!? – odgovarala je mater otimajući se iz očevog zagrljaja, dok su se Sabahudinove oči širile od zadovoljstva što ih gleda u nečemu što bi moglo naličiti sreći.

Ona bolna i nesrećna varijanta očevih pijanstava zbivala se noću: prigušen majčin plač, zatim tamna sjenka očevog tijela u otvoru vrata i pijana ruka što baulja oko prekidača:

– Ustajanje, bando banditska!

Sinovi bi, jedan po jedan, napuštali široki bračni krevet, kao osuđenici prilazili stolu za kojim je, naoko miran i pribran, u pročelju sjedio otac:

– Žene u drugu sobu! – bivala je posljednja očeva naredba prije početka noćne porodične konferencije na čijem se "dnevnom redu" nalazio splet kućnih tekućih problema što su u zapisnik ulazili jednostavnim imenovanjem: 1. Kerim, 2. Sabahudin, 3. Midho, 4. Razno. Vosak očevog lica topio se nad stolom u plamenu sijalice po kojoj su muhe ostavile crne tačkaste tragove. Sabahudin nije mogao odvojiti oči od njegove ruke na stolu: prsti spleteni u čvor iz koga se

povremeno otima desna šaka i prstima nervozno lupka po šarama plastične mušeme.

– Da ne mislite da sam pijan, sastanak će voditi Kerim.

Strah od batina, predviđenih pod četvrtom tačkom noćnog dnevnog reda, činio je da Kerim svoje rečenice izgovara telegrafskim jezikom, prešućujući što se moglo i dalo prešutjeti, ublažujući što se moglo i dalo ublažiti: Midhine jedinice, Sabahudinovo pušenje, svoje prekoračenje kućnih nadležnosti dok batinama interveniše povodom grijehova mlađe braće...

Braća su ove noćne konferencije razlikovali jednu od druge po tome što je otac na svaku od njih donosio neku novu riječ. Bivale su to riječi kojih značenja Sabahudinu mahom nisu bivala znana, ali bi očevo beskrajno ponavljanje učinilo da mu se njihov smisao otvarao s lakoćom:

– Ja to od tebe permanentno doživljavam. Per-ma-nen-tno!

– Ti to permanentno obećavaš! Per-ma-nen-tno!

Tako su u Sabahudinov jezik ulazile i one riječi na koje nije nailazio u svom svijetu pustolovne literature: apstrahovati, distinkcija, apsurd, apsolvirati, digresija... I brzo je shvatio da je spasonosni ishod noćne konferencije moguć samo ukoliko otac sam upadne u mrežu digresije, iz koje su izlazile nimalo alegorične priče o njegovom školovanju u nanulama, o samofinansiranju izrađivanjem crteža za djecu imućnijih roditelja (o čemu su dokazi stajali na stolu: izgužvane dnevne novine s marginama prepunim zmijolikih crtarija, karikaturalnih portreta...), o batinama pojedenim za dvomjesečnog robijanja u Belediji, Gestapo i domobrani...

– Prođe razno bez batina – rekao bi Midho zavlazeći se pod Sabahudinov pokrivač suprotno okrenutog tijela, s nogama na gore, na

što Sabahudin nije odgovarao ništa podređujući položaj tijela ekonomiji pokrivača, dok mu je u glavi zvonila rečenica: "Sve ovo treba opisati, jednoga dana."

Pred Kajtezovim vratima

Nenapisani ljetopis Bašçaršije, u poglavlju zvanom Patke, mogao bi zaboraviti i zanemariti šta hoće, ali nipošto ne istorijski značaj koji je vrijeme dalo komadu betona od dva kvadratna metra površine, s nešto natrule daske kapijskog praga i uglačanim ovalima leđa na drvenim vratnicama s kojih se ljušti premaz hiljaditog bojenja. Na tome mjestu, pred Kajtezovim vratima, baš kao na straži, smjenjivale su se generacije Patkačana, i Sabahudin je sa svoje centrifugalne tačke žudno motrio u centar istorijskog kruga, u kome sjede odrasli, oni koji govore, dok ispred okupljene gomile, podno kamenog stepeništa, raste prozirna lokva sve-generacijske pljuvačke. Sabahudin se ne sjeća da je ikada iko vidio bega Kajteza, vlasnika ove kuće sa bezbroj soba, podruma i doksata, ali pamti da se, u trenucima opšteg smijeha, nad njihovim glavama otvarao uzani prozor s mušepkom i sa tužnog, dugačkog Emina-hanuminog lica po njima padale riječi od suza:

– Kako vas nije sramota? Kajtez-beg samo što nije umro, a vi tako. Gdje će vam duša, bog vas ne ubio dabogda?!

U svome je Dnevniku Sabahudin ovo mjesto nazivao osmatračnicom, i misleći prvenstveno na njegovu namjensku upotrebu u stvarima ljubavi ("Bio na osmatračnici. Nije prošla.") – nije ni slutio koliko je bogato značenjem ime koje je, u naporu ka šifriranju dnevničkih zapisa, smislio za betonsko stepenište pred kapijom Kajtez-begove kuće. Osmatračnica!

Dok napregnute uši Sabahudinovih ispisnika ne razlikujući stvarno od nestvarnog, moguće od nemogućeg – po stoti put slušaju erotske ispovijesti – maštarije Drenke Zloka, vječitog dobrovoljca – dežurnog

pripovjedača, i dok svejednako raste lokva pljuvačke pred dječacima – u obzor osmatračnice ulazi mnoštvo slika i lica iz Sabahudinovog neispisanog baščaršijskog ljetopisa.

Tu, preko puta, u okviru prozorčeta iskrpljenog komadima kartona, s laktovima naslonjenim na masnu krpu jastuka – čupava, sijeda glava Babe Žicarke. Ona iz kuće izlazi jedanput nedjeljno, odlazi negdje pred neku crkvu, isprosi svoju prošnju i vraća se, na svoj prozorčić, svoju osmatračnicu. U Sabahudinovom sjećanju zjapi praznina na ovome mjestu gdje bi moglo počivati ime Babe Žicarke, jer o njenome porijeklu baš ništa ne govori prezime nastalo od sarajevskog žargonskog izraza za prosjačko zanimanje: žicanje. Sasvim se rijetko događalo da s prozora siđe njen molbeni starački glas te jednim dugim "oooo" na krivomemjestu progovori o italijanskom porijeklu svoje vlasnice:

– Nikolooo! Molim jednu cigaretu!

Na taj se poziv odzivao Nikola Jočić, podstanar u susjednoj kući, kod majke Sabahudinovog druga Mansuda Kotura – mladić čija se sudbina ukrstila sa Sabahudinovom cijeloga jednog mraznog decembra, i cijele jedne novogodišnje noći kada se Mahmut Zolj o Nikoli Jočiću izrazio sa svirepom preciznošću:

– Nije loš. Al' ništa od njeg neće biti. Jasno?

Obzor osmatračnice, u samo predvečerje, prekriće široko tijelo Davida Mente. U samome dnu ulice, iza ugla će se najprije promoliti njegov ogromni trbuh, zatim crna kožna zanjihana tašna, kojom Mento održava ravnotežu svoga tijela i ravnotežu svoje porodice. Kako sad porodice?, pitaće onaj koji ne pomišlja da u toj crnoj, kožnoj tašni sa metalnom bravicom Mento svakog dana kući donosi pazar kafe-poslastičarnice "Palma". Momci pred Kajtezovim vratima pratiće crnu tašnu s onim istim sjajem u pogledu koji u oku bljesne kad niz ulicu krene Mentina podstanarka Elza, na službi u Umjetničkoj školi, na

radnom mjestu: slikarski model. U tim je trenucima i dežurni pripovjedač prekidao priču, makar i na najvažnijem mjestu – jer šta su mogle kazati riječi dok ulicom silaze Elzina prsa, Elzini bokovi, koljena i gležnji? Dok je za ćoškom zamicalo njeno nevjerovatno dupe, pred vratima još je visila šutnja; Sabahudin se sjeća kako je krišom gutao pljuvačku, obarajući pogled ka zemlji, praveći se da veže cipelu.

Prolaziće obzorom Sabahudinove osmatračnice dimnjačari-podstanari Nihade Kotur; s jednim je od njih Sabahudin lijepo slagao dvoglas, uz prve čašice brčanske rakije i vječnu priču o ženskom. Dva puta će u toku dana, iz lisnate kuće u susjednoj ulici izići, proći, i vratiti se, sitna ženica sa debelim cvikerom, čije se prezime izgovaralo s naročitim užitkom: Gospićka. Sabahudinovo tadašnje osjećanje za jezik nije uočavalo temeljnu razliku što je u samo značenje i smisao izgovorene riječi ugrađuje pogrešno afrikatno "ć". Previsoke zidine kojima bijaše opasana lisnata kuća i dvorište puno bijesne paščadije – obavijali su Gospićkinu kuću i život bršljanom tajne koja je punila gladna usta ženskog dijela komšiluka, a pred Kajtezovim vratima rađala najčudesnije priče o špijunaži, teškom pokeru i kriminalu.

– Kakav poker, kakvo sranje?! – kazaće jednoga dana čuveni Emin Šintor, naišavši, kao slučajno, s nekog od svojih svjetskih putovanja. – Stara loče.

Tako je Emin Šintor otkrio tajnu zbog koje Sabahudin i Mansud potrošiše nekoliko dana i noćiju prokrstarivši samo njima znane tavanske puteve, preskočivši silne ograde ne bi li vidjeli šta se zbiva u Gospićkinjoj kući i dvorištu.

Na osmatračnici, pred Kajtezovim vratima, o Eminu Šintoru pričale su se legende. Sabahudinu se brzo učinilo da ga nikuda neće odvesti napor razlučivanja mogućeg od nevjerovatnog – te je priče o Eminu Šintoru odlučio uzimati kao istinite, iz jednog jedinog razloga: sam Šintor o sebi nikada nije govorio ni riječi. One noći, kad se zadihan pojavio u Sabahudinovoj golubani, ispruživši se potrbuške u ugljenu prašinu i

pilotinu – Sabahudin je vidio da je istinit taj neki tajni, mračni život Emina Šintora o kome pričajući momci iz ulice troše večeri pred Kajtezovim vratima. Na svaki Sabahudinov pokušaj da nešto upita Šintor je odgovarao ljutitim "Šut!", a u zoru mu je stavio ruku na rame, pogledao ga u oči (Sabahudin se sjeća kako ga je punilo osjećanje važnosti) i rekao:

– Ništa čuo – ništa vidio?! U dure?

– U dure, Šintore, nema zime.

U potonjim rijetkim Šintorovim nailascima pred Kajtezova vrata Sabahudin je osjećao kako u vazduhu struji tajna one noći, trudio se da nikakvim znakom ne otkrije vezu koja ga veže sa velikim Šintorom, birao mjesto podalje od njega i činilo mu se, na trenutke, kako mu Šintor povlađuje, kako naročitim sklapanjem očnih kapaka, dok gleda u njegovom smjeru, izgovara Sabahudinu tako potrebne riječi: "Tako se to radi, vidiš kako znaš..." Osjećao se Sabahudin tada starijim i jačim, kući je odlazio sigurnoga koraka, lagano, ali nestrpljiv da čim prije u Dnevnik upiše večerašnji izvještaj sa osmatračnice: "Svakoga dana u svakom pogledu sve više napredujem."

Vlast nad samim sobom

Među knjigama iz očeve šarene kućne biblioteke Sabahudinovu glad za svakovrsnim znanjima tolila je toga ljeta naročito jedna tanka knjižica bez korica, s izgužvanim požutjelim listovima kod kojih su na svakom drugom izrasle čuvene uši. Učeći sebe pedanteriji, Sabahudin je raspeglavao požutjele stranice i puštao dragocjenu knjigu da prenoći pokrivena sa tri debela toma biblioteke Karijatide: težina njihovog čupavog papira i čvrstih korica, udružena sa težinom njihovih naslova (Stvaralačka evolucija, Propast Zapada, Estetika), činila je da se knjižica s naslovom "Vlast nad samim sobom pomoću svjesne autosugestije" u njegovim rukama ujutro obretala kao nova.

Porijeklo te knjige u očevoj biblioteci Sabahudin je nužno vezivao s kratkim, tužnim i svijetlim postojanjem svoga amidže i imenjaka, komuniste i grafičara, jasenovačkog stradalnika Sabahudina Zolja. Uspomena na njega, u kući Mahmuta Zolja imala je svoje čvrste, opredmećene oblike: na krivom lesonitnom zidu što je skrivao bezbrojna gnijezda stjenica, švaba i rusa – dično uramljena visila je Spomenica 1941. pored koje Sabahudin nije mogao proći a da ne zastane i po stoti put ne pročita na njoj svoje ime. Kratka nesvjestica, praćena srsima što su porijeklo imali u Sabahudinovom osjećanju ponosa – nije ga sprečavala da pojmi kako se Titov potpis u desnom donjem uglu pergamentnog papira može pročitati kao ćiriličko TO.

Iz utrobe otomana Sabahudin je vadio komplet Grafičkog godišnjaka, u naramku ih prenosio u sveti mir svoje golubane i – sve dok mu glava ne bi posrnula na utrnutu mišicu desne ruke – listao te velike glatke stranice što su govorile o davnim danima prije rata i nevjerovatnim zbivanjima u gradu u kojem se, eto, sada i njegov život zbiva. Nesreća od kućnih kavgi i nesreće od čestih i naglih zaljublivanja u Sabahudinovu vruću glavu unosile su na trenutke misao o samoubistvu: tada se sjećao Grafičkog godišnjaka iz 1938. u kome je pronašao tekst o sarajevskom Klubu samoubica, mislio je da mu samo to nedostaje, taj klub, pa da smogne nevjerovatnu snagu potrebnu za herojski čin samoubistva. Sudbina mu je sama – što bi drugo moglo biti?, pitao se Sabahudin – u ruke poslala knjižicu u kojoj su sadržana rješenja svih njegovih problema i recepti za spravljanje lijekova protiv svih bolesti što su, nemilice, napadale na njegovu krhku plačljivu dušu. Imajući na umu očev savjet-direktivu: "Lekcije se najbolje uče kada se prepisuju!" – Sabahudin je svojim mravljim rukopisom u Dnevnik prenosio pouke i mudrosti što mu je upućivala sudbinska knjiga:

– Svaki je čovjek onakav kakvim sam sebe zamišlja; svaki vrijedi onoliko koliko misli da vrijedi. Bojazan od neuspjeha vodi neuspjehu; uvjerenje u uspjeh vodi uspjehu. Čovjek koji vjeruje da će uspjeti preći će preko svih prepreka na koje naiđe.

– Mi smo ono što smo sami od sebe načinili, a ne ono što je od nas načinila sudbina.

– Volja jeste velika snaga ali se ona uvijek okreće protiv nas. Zato, odbacite volju: samo uobrazilja neka vas vodi.

Prvi eksperiment koji je Sabahudin odlučio da izvede, s ciljem provjere savjeta iz sudbinske knjige – pokazao se uspješnim: tačno u sedam sati, ispod jablana na vrhu Patki, pojavila se djevojčica srnećih očiju kojoj je juče, zaustavivši loptu u nogama, rekao: "Sutra u sedam, pod jablanom." Ona se dakle pojavila, stigla je kao po užetu što ga je njegova uobrazilja razapela između ljubavnog jablana i njene ruševne kuće u gornjem sokaku. Stigla je i, eno, stoji i čeka, dok on spetljanog koraka prelazi brisani prostor što ga dijeli od njenog vrelog tijela. Kako ostati siguran i jak?, pitao se dok su beskonačni metar odmaknuti jedno od drugog silazili niz Kovače; namjerno je izbjegao put niz Patke, gdje bi, zasigurno, bio izložen baražnoj vatri pogleda i dobacivanja dežurne ekipe pred Kajtezovim vratima. Pamti da je ona, dok su silazili ka Bašćaršiji, neprekidno nešto pričala, ali se njen glas gubio u odjecima njegovog unutarnjeg glasa koji je ponavljao: Svakoga dana u svakom pogledu sve više napredujem! Magično dejstvo izgovaranih riječi javilo se tek kada su načinjali treći krug oko Bezistana, po čijim se zidinama hvatalo prvo perje sumraka. Od toga trenutka Sabahudin pamti njen glas i riječi:

– Kad smo sami, ja dozvaljam da me držiš za ruku. Ako nas niko ne vidi moreš me poljubiti u obraz. Ne dozvaljam da me rukama ikuda diraš.

Sabahudin je registrovao žmarce negodovanja što ih je u njemu budilo to njeno ponavljajuće "dozvaljam – ne dozvaljam" – ali šta je takva jedna mana (koju će on ispraviti, brzo!) mogla da oduzme od sjaja njenog blistavog ovalnog lica, uokvirenog čvrstom crnom kosom što pada po golim i nježnim jabukama ramena?

Njene oči od badema, i taj pogled, taj, činilo mu se, pametni pogled srne – učinili su da je progutao već spremnu za izgovor rečenicu: "Ne kaže se dozvaljam, nego dozvoljavam... i nije moreš, nego možeš" – odgodio je tu rečenicu za bolju priliku, kakvih će biti, nema sumnje, kad je već ovako dobro krenulo.

Za potonje bolove i jade što mu ih je, onog lednog decembra, i one novogodišnje noći, zadala Srna (jer tako je njeno ime bilo upisano u Sabahudinov Dnevnik), on neće kriviti ni sudbinsku knjigu, kojoj ima da zahvali što je Srna uopšte ušla u njegov život i dane, niti će kriviti Srnu, koja je, ipak, za neki dio čulnog prostora pomakla branu svoga ne dozvaljam – nego će kriviti sebe, i onaj trenutak kad je progutao namjeravanu rečenicu koja bi, izgovorena, sasvim izvjesno, zadržala u njegovim rukama glavna oružja ljubavnog rovovskog ratovanja. Sudbinska knjiga mu je govorila, i on je pomno prepisivao u Dnevnik:

– Stoici su se oslanjali na svoju uobrazilju kad su govorili ne: "Neću da patim ", već: "Ja ne patim!"

– Riječi: "htio bih " – uvijek izazivaju riječi: "ali ne mogu ". Zato, ako imate kakav bol, ne recite nikad: "pokušaću da ga uklonim", već "ukloniću ga"; jer kad god postoji sumnja, ne može doći do rezultata.

– Ne pitajte se šta je uzrok vašoj bolesti; konstatujte samo šta je njena posljedica i učinite da ona nestane. Malo po malo, vaše nesvjesno biće otkloniće i uzrok, ako je to moguće.

Ratujući tako sa svojim bolestima duše – on je, u Dnevniku, podrazumijevao apsolutnu razliku između sintagmi: bolesti duše i duševne bolesti – Sabahudin je zaslužio nadimak kakvom se nikako nije mogao nadati, a prikrio mu ga je niko drugi nego otac, Mahmut Zolj, u lucidnim trenucima svojih polupjanstava:

– Šta ima novo, reakcija?

Njemu je, iz noćnih konferencija, s onih digresivnih očevih putovanja, bilo poznato značenje riječi reakcija i njena opasna blizina onoj drugoj mračnoj riječi: kontrarevolucija; kroz lijevak svirepog nadimka reakcija u Sabahudinovo uho ulijevala se poplava bola, suznih se očiju okretao zidu, ka ikoni – Spomenici 1941., tražeći po hiljaditi put spas i smirenje u prokušanoj molitvi: "Svakoga dana u svakom pogledu sve više napredujem. Vlast nad samim sobom pomoću svjesne autosugestije." Istrčao je iz kuće, ridajući, onoga dana kad ga je otac objema rukama okrenuo, otevši mu ikonu iz očiju, i rekao, glasom u kome su jednako stanovali prijekor i sprdnja:

– Bolje bi ti bilo da kažeš: Svakoga dana u svakom pogledu sve više zaserujem.

Ženska pod uličnim svjetlom

Sve što se, tih godina, zbivalo oko Sabahudina u njegovoj se treptavoj duši umnožavalo višestruko: činilo mu se da sve ima neki tajni smisao, a ono što je očiglednost da je zapravo samo varka kojom se taj smisao krije od njegove radoznale misli o sebi i svijetu u kome tako trapavo pokušava pronaći i zauzeti svoje mjesto.

Kad je od Ulice Miloša Obilića do Kajtezovah vrata stigao bruj Šintorovog bemvejca – tako znan i tako čudesan! – dežurni momci poskakaše na noge, ne obuzdavajući nestrpljivu želju da dotaknu rukom taj crni sjaj, kožu, presvučenu ručku jake guvernale. Sa bemvejca Šintor sjaha kao sa konja i Sabahudinu se učini da to i nije Šintor, onaj što je, bježeći od nekih silnih potjera, prenoćio u njegovoj golubani, onaj o kome se pričaju priče, od Vratnika do Malte – nego da je to, glavom i bradom, Old Šeterhend, s kojim se Sabahudin rastao netom, sklopivši korice knjige i izašavši na ulicu spetljanog koraka, mutne i vruće glave, s maglom pred očima. Tajna od one noći sa Šintorom pomjerala je nejaku tačku u kojoj se nalazilo uporište Sabahudinovog pubertetsko-gimnazijskog identiteta: dok mu Šintor

prilazi, korakom koji u Sabahu-dinovim očima nikako nije običan, nego naročit, i dok mu rukom kazuje da krene za njim, na ugao Koturove kuće – Sabahudin osjeća da je on zapravo Vinetu, a da je u tome morao, dakle, biti tajni smisao Šintorovog pada po ugljenom tlu njegove šupe.

– Je li ti tu ključ?

– Tu je, Šintore, što pitaš?

– Hajd' za mnom!

I Sabahudin osjeća kako raste, u svojim očima i u očima momaka nadžidžanih oko bemvejca: pred njim se otvaraju Sezamova vrata Šintorovog tajnog života i sada mu valja ući u bogate pećine pustolovina i avantura! Zašto Šintor ništa ne govori? – pitao se Sabahudin dok su sporoga koraka, jedan za drugim, Šintor pa on, Sabahudin Zolj, svršeni učenik drugog razreda gimnazije – prelazili kaldrmu Jagodića ulice. "Zašto ništa ne govori? Kuda me vodi?" Sabahudin se osvrtao i desno i lijevo, sve pazeći da Šintor ne primijeti njegovu uznemirenost. "Dobro je što on ide naprijed..." – razabirao je, strahujući da bi se čulo kucanje njegovog srca ako bi Šintor bio samo korak bliže. Sa same ivice svjetlosnog kruga što ga je bacala nekim čudom čitava i zdrava sijalica okačena u mračnoj zeleni lisnate kuće – u Sabahudinov pogled uđe crvena haljina i crna kosa nepoznate mu ženske, naslonjene na poderani zid. Sabahudin se nije usuđivao zagledati joj u lice: ono što je u trenu vidio bile su oči, činilo mu se plaćne i nesretne, crne, velike ženske oči.

– Ovo je jedna moja cura. Biće kod tebe dva-tri dana, dok ja sredim neke poslove, razumiješ?

– Nema problema, Šintore. Kako ti kažeš...

Te dvije rečenice, koje je Sabahudin uspio prebaciti preko uzdrhtale vratne jabučice, kroz suha usta i razjapljene čeljusti, oduzele su mu čulo sluha, i do njega nije doprlo ništa od onog što je Šintor govorio tužnoj ljepotici pod uličnim svjetlom:

– Ovo je jedan fin dečko. Nema ništa da se brineš. Isto ko da si mi kod brata, kužiš?

– Znam, Braco.

– Pa šta onda kenjaš?

– Neću ja, Braco, nigdje bez tebe...

Zvonak pljesak šamara vratio je Sabahudinu oduzeto čulo sluha kao da je pao po njegovom bubuljičavom licu, a ne po čistom licu djevojke što plače, naslonjena na zid, dok joj zgužvana tašna ispada iz ruku i prosipa po kaldrmi svoju sirotinjsku sadržinu. Sabahudin je, drhtave ruke, podigao okruglu kutijicu; čitaći automat njegovog oka je registrovao: NIVEA; začudio se, na trenutak, kako nije čuo lom stakla, jer, evo, okolo su rasuti komadići onoga što je bilo ogledalo u kome je ova sirotica ogledala svoje lijepo lice... Pokušao je dodati joj tašnu, ali se Šintorova ruka našla na tom putu, otrgnula mu je i bacila na njena prsa koja tek tada uđoše u Sabahudinov pomućeni vidik. "Bože, kako je lijepa!", pomisli, i istog trena u trbuhu osjeti bolan žig pobune. "Zašto je mora tući?" Taj mu se žig udvostručio u času kad na ramenu osjeti Šintorovu tešku ruku:

– Ti, pazi kako ćeš s njom. Ne do ti bog da mi se nešto požali. Ona okom, a ti skokom, razumiješ?

– Razumijem, bolan, Šintore, ne brigaj se.

– Furajte!

I krenuo bi Sabahudin istim putem kojim su došli da ga ponovo ne dotače neprikosnovena naredbodavna Šintorova šaka.

– Ne tuda. Ovamo.

Okrećući se, Sabahudin se sudari sa čvrstim mesom njenih prsa; i dok je posrtao, učini mu se da vidi smiješak u njenom oku, tik pred njegovim licem koje je osjetilo njen vreli dah bez mirisa. Kroz tanano tkanje miki-majice pekao ga je dodir njenih grudi i, ko zna otkuda i zašto, Sabahudin se sjetio majke, i učinilo mu se da čuje njen glas: "Kad se ogledalo razbije, u kući nema nafake četiri mjeseca..."

(Poslije će Sabahudin, u noćima svirepe auto-analize, kako je u Dnevniku imenovao svoje bavljenje vlastitom dušom, odgonetati kako se i zašto slučajilo da se nijednoga trena, te večeri, ne sjeti spasonosne autosugestivne formule. Naći će da se toga časa, kad se sudario s njenim licem i sisama, dogodio najbliži kontakt sa ženskim tijelom, što ga je uopšte imao u svome dugačkom sedamnaestogodišnjem čulnom iskustvu i životu. Zapisao će da vlastitom reakcijom i ponašanjem ne može biti zadovoljan, ali da se sve skupa, najstrože uzevši, ipak kretalo u granicama normalnog).

Koračajući jedno uz drugo po granitnim kockama Zije Dizdarevića ulice, Sabahudin i tužna seljančica, kojoj nije znao ime, mislili su svako svoje misli, beskrajno daleko jedne od drugih: ona se pitala zašto je Braco tako ostavlja, i kakve to poslove ima da obavlja, bez nje – Sabahudin se trudio da misli unaprijed i riješi osnovni problem što ga je pred njega postavljalo druženje s nepoznatom ženskom: o čemu se sa ženama može pričati? Preturao je po glavi moguće teme za razgovor, ali mu se svaka činila izlišnom i nejakom da premosti strašnu provaliju straha, koja ga dijeli od ove nepoznate tužne ženske i njenog procvalog čvrstog tijela.

Sa ženskom nasamo

Koliko je samo puta Sabahudin u samotnom mraku golubane maštao o ženskoj koja će jednoga dana ući tu, među njegove knjige i golubove, svojim glasom i svojim tijelom ispuniti vazduh u kome lebdi tavanska prašina, dok se, zajedno sa golubijim pernatim ruhom, mitari i njegova duša. Pogleda uprtog u nepostojeću tačku krovne daske, gradio je njen lik, kosu i prste, usne i čelo. Morala je, svakako je morala biti lijepa, a ne bi trebalo, nipošto ne bi trebalo da bude starija od njega, u tome ima nečeg ružnog. Kušao je Srnu privoljeti da dođe, on će joj pokazati svoje golubove, a Srna je, sa bezazlenošću koja mu je nanosila bol, pitala: "A zašto mora biti mrak?" Poveo bi Sabahudin nju i danju, ali kako proći pored stotukih očiju dvorišnih baraka, između šamrli na kojima geometarske domaćice kahvenišu pretresajući tekuća zbivanja u kosmosu što ga čine tri barake na zaravni pored Ogreva, ispod Zinhasovića kuće? Maštao je Sabahudin o tome tokom cijele minule tri godine, od onog ponedjeljka – toga će se sjećati cijelog života: bio je ponedjeljak! – kad mu se iz kitice, nakon dva-tri nesvjesna dodira, po trbuhu prosula odvratna slipava tekućina, sjećao se cijeloga života kako ga je, toga časa, preplavio čitav košmar čuvstava. Neshvatljiva milina i trbušni žmarci, kretanje neke sile iz cijeloga tijela, iz peta i iz mozga, ka vrućoj mesnatoj žili što je nesvjesno drži u ruci, potom gađenje i strah. Nikome o tome nije progovorio ni riječi, ali su mu postala jasnija brojna mutna mjesta iz neiscrpnog pričalačkog repertoara Drenke Zlaka, iz svakodnevnih večernjih seansi pred Kajtezovim vratima. I dok drhtavih ruku otključava katanac, Sabahudinu kroz mutnu svijest promiče čitava ta trogodišnja čulna istorija: kolektivne onanije na krovu mesare pored ljetnog kina, užagreni pogledi ka velikom platnu na kojem će, evo ovoga časa, da se pojavi Doli Bel, nepodnošljivo lijepa i naga. Osjećajući u tome zajedničkom drkanju nešto neizostavno sramotno, Sabahudin je vazda gledao da šmugne niz oluk prije završetka filma kako se ni sa kim ne bi gledao u lice, do sutra, kad će ponovo, po prešutnom dogovoru i sporazumu, svi krenuti ispred Kajtezovih vrata preko Bašçaršije ka vratima velikog svijeta što ih je otvarao film "Evropa noću". – Sada njegova lijeva ruka otvara vrata šupe, dok desna napipava

bateriju na drvenoj gredi pokraj unutrašnje reze. Palac pomiče baterijsku rebrastu piknu i u svjetlosnom traku se ukazuju gomile naslagane kreke, nerazbijenih čvornatih bîlja, s pozadinom – zidom složenih iscijepanih drva.

– Pa će ti se ovdje, bolan, može spavati? – upitala je, zastavši na pragu, Šintorova tužna ženska, i Sabahudin usmjeri snop baterijskog svjetla ka drvenim ljestvama što su vodile tavanu.

– Uđi, bona, saćeš vidjet. Ne boj se ništa.

I dok je namicao rezu njegovo se tijelo ponovo našlo u magnetskom polju njenih sisa, dodir njenih bradavica osjetio je na grudima kao strujni udar od koga je uzdrhtao, pomislivši samo i jedino: "Bože, hoću li ovo moći izdržati?" Vrhovima prstiju dotaknuo je njenu lijevu plećku:

– Hajde! Ovuda.

Prateći svojim tijelom svjetlosni snop ženska je prilazila ljestvama šutke, i Sabahudinu se na tren učini da se ona ponaša poput kakve domaće životinjkice: u sluh mu se vrati ona opasna, dvosmislena Šintorova rečenica na rastanku: "Nemoj da mi se što požali. Ona okom, a ti skokom". Ta je rečenica, ako je izgovara Šintor, mogla da znači sve. Najprije: "Nemoj da joj šta usfali. Ako joj se kara – karni je!" Sabahudin pokuša, kao rukom, odagnati te odveć smjele pomisli: da se u baterijskom svjetlu nalazilo njegovo lice vidjelo bi se kako zatvara oči i kratkim trzajima trese glavom lijevo – desno. Ona je, međutim, već krenula uz ljestve, pipajući niskom štiklom po drvenim prečagama i Sabahudina osupnu ponovo strah: u svjetlu baterije će se, kako se ona penje nagore, sve više ukazivati njene noge, ona uzbuđujuća mekota prevoja zakoljenice, i stegna, ženska, jedra, nikad viđena stegna! Eno gaćica! Ajoooj, majko mila! Zaglušujući topot Sabahudinovog srca ispuni vazduh šupe, rastvori njene drvene zidove, rasprostire se po tišini između usnulih baraka, preplavi Kovače i

sali se, niz Bašçaršiju, ka Bezistanu, ljetnom kinu i limenom krovu mesare. Poželio je – o, kad bi to bilo moguće! – da dotakne rukom svoju nabrekli žilu, tako silovito uperenu nagore, ka vrhu ljestava, samo malo da je dotakne i da iz nje, kao iz vatrogasnog šmrka, sune olakšavajuća tečna bujica.

– Ne vidim ti ja ovdje maknut'.

– Čuješ li, bolan, ne vidim prst pred okom!

– Eto me. Eto me odmah – izusti Sabahudin šapatom koji je kušao sakriti trešnju njegovog tijela, i krenu uz ljestve, namjerno usporavajući penjanje povremenim zastojima uz izmišljeni kašalj.

Pokazao je, svjetlom, mjesto na šiltetu gdje ona može sjesti i ona je to učinila, ponovo nijema, bez upita i suvišnog pokreta.

– Pridrži mi bateriju. Posvijetli vamo.

U svjetlu gasne lampe koju je Sabahudin zaplijenio iz podruma odbačenih stvari tetka Besima – ukaza se cijeli tijesni prostor tavana i istoga časa, otamo, iza žičane mreže golubane, doprije spasonosni gugut golubova. Ženska podiže glavu, osvrnu se oko sebe, vidje, iza mreže, Sabahudinovo pernato šarenilo od kojeg dopire gugut – i licem joj se prosu osmijeh iznenadnog ozarenja.

– Pa ovdje je lijepo...

– Rekao sam ti ja... Ovo je moja baza, ono je golubana.

Zatim je šutke zagledala zidove Sabahudinove baze, policu sa knjigama i nad njom prikačenu veliku tamnu Kartu zvjezdanog neba. Šutke je pogledom prešla i preko bijelog kartona sa crnom tačkom u sredini (Sabahudinovi instrumenti za hipnotičke vježbe!), rajsne glama okačenog na dasku iznad papučice. Sabahudin

je ispod oka, kao da krade, motrio kretanje njenog pogleda i lica, sjedeći u suprotnom uglu baze (što dalje od njenog tijela koje se u mimohodu ne izmiče).

"Kako je lijepa, bože dragi!" Dok je u sebi izgovarao tu rečenicu njeno se lice okrenulo k njemu i on vidje njene velike okrugle oči: učini mu se da je u njima nestao onaj vlažni odsjaj što su ga davale suze. Samo su se, u dnu zjenice, caklile dvije tačkaste žarke.

– Jesi li gladna?

Slegla je ramenima onako kako sliježe onaj kome je sve svejedno i Sabahudin nađe za shodno da ponovi:

– Stvarno, jesi li gladna?

– Nisam. Ne znam. Mogla bi' jest, samo mi se ne spava.

Sabahudin je, šuljajući se na prstima po dugačkom drvenom hodniku zaspale barake, pokušavao sabrati žestinu večerašnjih zbivanja, gonetati skriveni smisao, za koji je znao da mora postojati. Pade mu na um očeva pjanska mudrost: "Sve je u vezi." – Kad se, sa komadom hljeba i tri paprike u ruci, vratio u bazu i vidio da ženska spava, otkrivenih nogu do iznad koljena, hitro je smakao pogled s njene kože i nečujno spustio hranu pokraj uzglavlja.

Hoće li ikad svanuti jutro?

Zaranjajući sondu mišljenja u tmasto, uznemireno more svoje duše, Sabahudin je spoznao u sebi neobičnu moć: mogao je, kad god poželi, preseliti u drugo biće, u bilo kojeg drugog živog ljudskog stvora, i – potom – misliti njegovom mišlju, govoriti njegovom riječju. U Dnevnik je zapisao: "Moja se duša ponaša kao tekućina." U njegovom su se uhu stanili komadići uličnih razgovara, uhvaćeni u prolazu, i on je koračao dalje sastavljajući ih, svojim unutrašnjim dvoglasom, u

smislenu cjelinu. (Tamo su, pred "Varteksom", do njegovoga uha doprle dvije rečenice, majčina: "Pa da uđemo, da vidimo..." – i sinovljeva:

"Neću, bona. Dođi bez mene pa gledaj." – i Sabahudin je, idući prema Marindvoru, nastavljao u sebi razgovor: majčina rečenica, sinovljeva rečenica – sve dok mu nije postalo jasno da je to dvoje odnekud došlo, da majka hoće da razgleda, a sin bi da se kupuje. Sin je, dakle, u Sarajevu na školovanju, majka došla da ga obiđe, i da mu kupi, može bit, pantole, ako ispadnu kakve jeftine, a sina je sramota ulaziti i izlaziti, prevrtati robu po rukama a ništa ne kupiti...) Tako se Sabahudinu činilo kako iz dana u dan narasta njegova moć da stvarima prepoznaje uzroke, ishod i smisao, a smanjuje se onaj prostor nesvjesnog bića iz kog su izlazile brojne, izlišne a bolne, patnje i nesporazumi. Svoja česta i nagla zaljubljuivanja sada je kušao dovesti u vezu sa spoznatom moći selidbe u drugo biće. "I kada se zaljubljujem", zapisao je u Dnevnik, "to samo znači da selim u onoga čovjeka, ono biće koje nju voli." Činilo mu se da vidi lukove, spirale i putanje dušinih putovanja, i da će skoro doći dan kad će, napokon, znati sve: šta od šta dolazi i nastaje, i kuda plove ljudske duše na krhkom čunu ljubavi. Zapisao je još: "Ljubav je jabuka koju držim u ruci. Pa je dajem kome hoću."

Dok uzaludno pokušava zaspati, nepomičan na svojoj trećini bračnog kreveta što ga dijeli sa braćom, u ogledalu budne i jasne svijesti vidi lica djevojčica kojima je darivao jabuku – ljubav: bucmasto, okruglo lice Zorice B. na čije je rame naslonio glavu dok su sjedili na plišanom sjedištu mrtvačkih kola u dvorišnoj šupi zborničke osnovne škole; i tada se plašio da će se čuti topot njegovog srca. U ogledalu se mute, spajaju i raspadaju lica djevojčica što su mu u život ulazile poslije tog drugog razreda osnovne škole, poslije tih mrtvačkih kola, i on se upita: čega li su znak i nagovještaj bila ta mrtvačka kola u kojima je, pljučkajući niz prašnjave grede, popušio prvu cigaretu, i prvi put drhtao od ljubavi? U golubani, na njegovoj ljetnjoj postelji, umorna i mirna, sada spava ženska o kojoj ne zna ništa, osim da ju je doveo Šintor, da će tu biti nekoliko dana, da će je Šintor odvesti – i da je strašno,

neizdrživo lijepa. Ona spava – on bdije, s njenim licem pred budnim očima, bdije i rukom dotiče vrele rane, mjesta na grudima opržena dodirom njenih čvrstih dojki. Odozgor, od ulične sijalice sa zida "Hemijske čistione" Zinhasovića kuće, po kaldrmi Halilbašića ulice, po dvorištu ispred barake, pada crvenožuta svjetlost čiji se račvasti traci uvlače u sobu, i u njima Sabahudin vidi lica svoje zaspale braće. "Oni pojma nemaju šta se događa", pomisli, i umjesto zavisti u njemu podrhta osjećanje nadmoći. Dugo je stajao kraj prozora, prebacujući, kao iz dvocijevke, mlaz mokraće preko niskog ragastova. Visoko, u tamnoj plaveti neba, zuj zvjezdanih rojeva, lijevo, u daljini, dolajavanje noćnih pasa čije kretanje Sabahudin po lavežu prati: sada se penju strmom kaldrmom između pločanskih grobalja, prelaze sada Ploče, ulaze u Alijagića, zamiču iza Mišćdine džamije... U beskrajnoj tišini, što je potom nastala, Sabahudin se osjeti na cijelom svijetu sam. Učini mu se nevjerovatnim da tamo, u dnu dvorišne tame, u visini niskog krova barake, iza drvenih zidova šupe porodice Zolj – leži, spava, diše, nago tijelo jedne žene. Da to nije bio san? Ne, olovna težina i bol u mošnicama, i žestoko peckanje u mokraćnom kanalu, jasan su dokaz. Hoće li ikad svanuti jutro? Probdjevena noć navukla je na Sabahudinovo lice sjenku brižnog umora i tajne; slani trnci u očima činili su da je svakoga časa treptao, šireći zjenice s osjećanjem olakšavajućeg zadovoljstva. Dok je preskakao prozorsku dasku učiniše mu se većim i drukčijim poznate dvorišne slike: kokošinjci, metalna burad s katranom, klupe pod prozorima... Hitrog i tihog koraka promicao je pored stakala, stiskajući u srcu nerazgovijetnu grudvu zebnje. U šupi, sve su stvari bile iste, i svaka na svom mjestu, kao da se noćas ništa nije zbilo; odozgor jutarnji gugut, tako znan i blizak, između zidnih drvenih pukotina oštri sunčevi zraci u kojima lebdi milijarda prašnih čestica, ljestve, sinošnje ljestve...

Promolio je glavu kroz podni otvor ulaza i prvo što je ugledao bilo je prazno pogužvano šilte: dijagonalni bič bola sijevnu preko lijevog ramena i srca, zarivši se duboko u trbušnu duplju. Pa zar sam ja sve to sanjao?, stiže izgovoriti prije nego što otamo, iza žičane mreže, ne ču njen veseli glas i riječi koje ga u trenu ispuniše srećom:

– Hej! Šta si bleno?!

Ženska je sjedila na podu golubane, među prosutim zrnima žita i golubijeg izmeta, držeći u ruci Sabahudinovog najdražeg goluba, bijelu, somborsku pertlu.

– Ništa. Gledam gdje si.

– Pa došo ko krpa...

– Šta ću. Šintor bi me zadavio.

– Kakav Šintor?

Sabahudin se ugrize za jezik, jer baš je htio da kaže: pa onaj što te doveo – ali se dosjeti da je ona, sinoć, pod svjetlom ispod lisnate kuće, Šintora nazivala Braco; pomisli: "Šintor primijenio fol na kojeg u Sarajevu više niko ne pada, Braco!" Kao da je prečuo njeno pitanje, Sabahudin zaposli ruke skupljanjem mrvica kruha i papričnog sjemena, ostataka njenog doručka – nesuđene večere, rasutih po podu kraj uzglavlja. Ali uzalud:

– Kakav te Šintor spopo?

– Tu pertlu. Od Šintora sam kupio.

– Kakvu sad, bolan, pertlu?

– To što držiš. Ženka, pertla. Izmirka.

– Aaa – to. Lijepa ti je.

Sabahudinu laknu. Putanja razgovora odmakla se od opasne ivice otkrića Šintorove tajne. Ona će to saznati, kad-tad – mislio je Sabahudin – ali neka ništa ne saznaje od mene.

– Kako se zoveš?

Ženska se hihotala nečujnim smijehom i Sabahudina začudi to što ju je taj bezrazložni smijeh činio još ljepšom. Nije logično, pomisli.

– Doli Bel – odgovori ženska zatvorenih zuba, u čijoj se bjelini žutjelo kukuruzno zrno.

– Ti se zezaš. Stvarno te pitam. Ja sam Dino.

– Stvarno ti kažem. Doli Bel. On pokuša uzvratiti čistom mjerom naivnosti:

– Koliko ja znam, Doli Bel je plava.

– Šta ima veze? Mogu i ja biti plava. Braco ima frizerski salon. U Milanu.

Slavne Sintorove tuče, legendarne prevare, podvale i krađe – odavno su već živjele u rajinskom pripovijedanju i prepričavanju, ali Sabahudinovo uho prvi put ču: frizerski salon! Milano! Sve u Šintorovom životu bilo je vjerovatno, i moguće, ali ovo mu se učini naprosto nemogućim! Zagleda se u njeno lice i shvati: pa ona sve vjeruje!

U potrazi za Šintorom

"Pa ona sve vjeruje", pomisli Sabahudin i osjeti kako se sužava i tijesni do maločas beskrajni prostor njegove baze-golubane. Uzalud je u tome prostoru tražio tačku na kojoj bi mogao odmoriti pogled: vazduh je bio

prepun njenog bezazlenog lijepog lica, odasvud, iskrile su dvije žeravice njenog nijemog pogleda. Pomisli kako bi najpametnije bilo izmisliti kakav posao, izići, pa tamo, na slobodnom širokom zraku o svemu dobro razmisliti, i pronaći način da se izdrže dani do Šintorovog dolaska, a da se ni u čemu ne pogriješi, i ničim ne otkrije Šintorova laž. Istoga mu časa bi jasno kako će, pet minuta po izlasku, poželjeti da se vrati, pa opet biti u nuždi da izmišlja razlog povratka. "Kad bi samo htjela nešto da priča"?, poželi Sabahudin.

– Koji si razred?

– Ih, kad sam ja to prestala...

– Ja sam završio šesti...

– Tek?

– Nije tek. To je drugi. Drugi gimnazije, shvataš?

– Nisi ništa propadao?

– Ma kakvi. Bio sam odlikaš. Sad sam malo popustio. Bez veze.

U šutnji koja ponovo nastade Sabahudin shvati da u njenom bezvoljnom zapitkivanju stanuje samo jedna misao i želja: gdje je i šta radi Braco Šintor, i kada će doći.

– Da odem, da ga potražim?

Iz njenih ruku prhnu golubica-pertla i Sabahudin se preplaši tijela koje mu se bližilo sitnim i hitrim korakom. Doli Bel mu sjede kraj samih nogu i lica podignutog kao u molitvi spusti brz i vreo poljubac u ugao njegovih suvih usana:

– Ti si srce.

Noseći pečat njenog poljupca u uglu usne Sabahudin je cio dan obilazio zborna mjesta patkačanske raje: Kajtezova vrata, vulkanizersku radnju Hame Vejzagića, Hitlerovo igralište, brda lubenica na baščaršijskoj pijaci. "Je li ko vidio Šintora?", rečenica koju je toga dana izgovorio desetinu puta – gradila je na licima upitanih sumnjičav osmijeh: "A šta to ti imaš sa Šintorom?" Sabahudin odluči da više ne zapitkuje i u Domu kulture sjede među rulju dežurnih dominaša, nespreman da se vrati u golubanu. Iz kancelarije upravnika doma promoli se ljudsko lice novog upravnika:

– Omladinac, hoćemo li koju?

– Nisam nešto raspoložen, družo upravniče – odgovori Sabahudin.

– Kakve li to tebe svjetske brige more? – sjedajući za sto nastavi upravnik, dok mu je iz ruku izlazio šum zatezanja satnih spirala. Shvativši da nema uzmarka od nepredviđenog šahiranja, Sabahudin postavi uslov:

– Može, ali na pet.

– Ništa ispod petnaest.

– Ne mogu ja, družo upravniče, da se koncentrišem. Petnaest minuta mi je puno.

– Ovo je stvarno sve naopako krenulo! – uzviknu upravnik obraćajući se cijeloj sali, ustavši od stola i rukom pokazujući na Sabahudina koji poželi da ga nema.

– Pogledajte ovoga, molim vas. Ne može da se skoncentriše ako ima vremena. Ako nema – može. Pa kako to, sunce mu poljubim?

– Lako, druže upravniče. Kad igram na petnaest, onda mislim na svašta, kad je na pet onda samo na šah. Zar nije tako?

– E, svašta li ću čuti u ovoj ludnici! Vuci, paceru!

Povlačio je Sabahudin poteze lišen znanog mu i dragog ratničkog poriva; okolo, prštale su domine, iz sale treštala muzika sa ploča, probuđena tijela djevojčica i dječaka njihala se u ritmu najnovijeg plesnog izuma, tvista – a pred njegovim očima lebdjelo je magnetično lice iz golubane. "Ona sada sigurno plače", pomisli i u sebi osjeti istu potrebu.

– Matavulj, dečko! Simela Matavulj! – objavi upravnik svoju pobjedu glasom koji se izgubi u zvučnom košmaru domske aule.

Sabahudin ne osjeti potrebu da se pravda i obrazlaže. Laktova oslonjenih na tvrdu dasku stola šarao je pogledom po licima dominaša i drugih dangublija i svako mu se učini praznim i glupim: što ću ja ovdje, bože dragi?, upita se pokrećući usne kao da govori glasno. Preko upravnikovog lica pređe brižna sjenka pitanja: šta li se događa s ovim dečkom? Sabahudin podiže pogled prema upravnikovom licu; pročita na njemu neizgovoreno pitanje i žalosni pokušaj da se osmijeh ne pretvori se u zbunjeno i nemoćno slijeganje ramenima.

– Idem. Vidite da nisam danas za šah.

– Vidim, nego šta nego vidim – govorio je upravnik ispraćajući Sabahudina kroz staklena vrata izlaza, preko betonskog stubišta, do uglačanih obliha kamenova kaldrme Sandžačke ulice. Upravnikovu ruku, što je počivala na njegovom ramenu, Sabahudin je osjećao s nejasnom, dvostrukom nelagodom. Miješala se u njemu radost od saučesničke topline razumijevanja što mu je grijala rame, i otpor što ga je izazvalo upravnikovo upadanje u teškim zidom šutnje obavijeni prostor njegove tajne. Kao da je nekim rendgenskim zracima zavirio u mrak Sabahudinove misli upravnik zastade.

– Stani. Neću te ništa pitati. Samo hoću jedno da znaš: meni možeš sve kazati. Ako ti je teško...

– Pustite me, ništa mi nije teško...

– Znam. Znam sve šta ćeš mi reći. Ali čuješ – moja ti je kancelarija vazda otvorena. I ja sam patio, ko konj.

– Hvala vam. Žuri mi se.

– Požuri, ako ti se žuri... i ne daj se. Ti si jak momak...

"Ti si jak momak" – odjekivalo je u Sabahudinovom uhu dok se trudio da korača sporo i u potiljku osjećao kako upravnikov pametni pogled u njegovu lubanju uranja kao tane i čini da mu se korak zapetljava i noge otkazuju poslušnost. Odluči da skrene u Abdesthanu, desno, kako bi se oslobodio težine pogleda koji ga prati. U džepu napipa gužvu novčanica što mu ih je Šintor ugurao sinoć i odluči da ih prebroji. Šest hiljada! Pa to je nevjerovatno! Zašto mi je dao ovolike pare? Kao da se neće pojaviti mjesec dana?! Pa šta on misli?

Kroz dvorišni sumrak Sabahudin je golubani prilazio kao stratištu. Učini mu se da je neko pomjerio katanac na šupi: u žutom mesingu ispisano ELZET bijaše okrenuto licem, onako kako on nikad nije činio, i ponada se da je, možda, nailazio Šintor.

– Neko je dirao katanac – izgovori podižući kapak ulaza. Odozgo mu se, iz pravca uzglavlja, vrati njen glas:

– Jesi ga našo?

– Nisam – reče sjedajući na pod.

Otac sve zna?

Sabahudin će se poslije sjećati kako je te večeri (njena druga noć u njegovoj bazi-golubani) prvi put opazio njenu, i čudnu i smiješnu istovremeno, osobinu da usred razgovora, u sekundi – zaspi. Vidio je, prethodno, da je njeno lice gladno njegovih riječi, pa dodavao: "Obišao sam cijelo Sarajevo."; opisivao mjesta i ljude koje je susretao i zapitkivao, izmišljao utješujuće pretpostavke i nagađanja, i upravo dok je izgovarao rečenicu: "Pa da nema posla ne bi te ni dovodio ovdje!" – shvatio je da ona spava. Pod svjetlom gasne lampe bijelio se prevoj ruke na koju je oslonila glavu, među razmaknutom bjelinom zuba nazirao je tamnu vlažnu rumen njenog jezika. Izgledala je, u tome času, kao dijete, ni žensko ni muško, naprosto dijete koje se snom brani od teške i nemile jave. Sabahudin poželje da legne tu, pokraj nje, na žutu jelovu dasku, i istoga se časa uplaši svoje želje. Pomisli kako bi ponekad bilo dobro ništa ne misliti, nego činiti prvo što dođe na um. "Ja suviše razmišljam", reče sam sebi, nepoznatim glasom prijekora i sumnje. Začudi ga kako se najednom pretvara u manu ono što je vazda držao vrlinom: "Ovo ja sada griješim. To ne može biti mana." Teško odolijevajući potrebi da se nekako, bilo kako, makar dodirom ruke po rasutoj kosi pozdravi sa naprečac zaspalom Doli, Sabahudin duhnu u lampu i sa baterijom u ruci krenu niz ljestve.

Probudio se toga jutra naglo, odjednom, čistih i budnih očiju. Iz kuhinje je dopiralo tiho očevo jutarnje pjevušenje uz brijanje, u dvorištu već su kakotale kokoši, Kovačima tutnjali kamioni. Sabirući u sebi jutarnje zvuke Sabahudin se, po navici, pokušao sjetiti noćasnog sna. Tako mu je, već dvije godine, nalagala prva budna misao, a ruka bivala nestrpljiva da u Dnevnik, pod šifrom SS (Sabahudinov san), upiše podatke o zbivanjima sa onoga svijeta. Uzalud se naprezala jasna misao njegovog bistrog jutarnjeg mozga: na sve se strane priječio teški zid tame i nesjećanja. "Kao da sam bio mrtav" – pomisli s mučnim osjećanjem dalekog, nepoznatog straha.

– Otkud ti? – na kuhinjskim vratima ga dočeka pitanje sišlo sa oćevog nasapunjanog lica.

– Kako otkud? Iz kreveta.

– Nešto si mi poranio...

– Imam nekog posla...

– U golubani?

– Ma joook...

– Neeego?

– S rajom. Idemo na Ilidžu. Na kupanje.

– Nije loše. Ima li kakvih ženskih?

Kroz Sabahudinov trbuh sijevnu munja straha: pred oči mu iziđe katanac, žuti mesing na kome piše ELZET, okrenuto vani, kako nikad nije bivalo. "Nije valjda..."

– Kakve te ženske, tata, spopale?

– Ništa. Samo pitam. Šta se odmah trzaš? "Zna. On sve zna." Sabahudin osjeti kako mu ruke malaksavaju i pokuša ih zaposliti uzimanjem mamine cedulje sa stola. U zamućenom vidu prepozna maminu svakojutarnju rečenicu o novcu, hljebu, kusuru, mlijeku i Melihi, i u tih nekoliko sekundi sakupi snagu da izgovori:

– Ne trzam se. Šta se imam trzat?

– Trzaš, trzaš. Šta ti imaš protiv ženskih? Ženske su ti – kao so! Može i bez – ali je bljutavo.

– Tako je, tata, kako ti kažeš... Ja idem...

I već je bio oborio bijelu aluminijsku kvaku izlaznih vrata, kad se otac okrenu od ogledala, u kome su do toga časa jedan drugome gledali lice, i priđe mu, na pola koraka. U blizini očevog tijela i položaju očeve desne ruke – Sabahudin osjeti neko naročito značenje. Otac je govorio:

– Stani malo, da se dogovorimo. Ne može to tako. Prvo i prvo: treba li ti para?

– Ne treba, tata, bogami.

– Treba, treba. Prvo materajalna baza – onda: duhovna nadgradnja – razumiješ?

I dok je klimao glavom, kao odobravajući, Sabahudin osjeti da mu tata u džep utrpa smotak papirnih novčanica.

– Fala, tata.

– Nema na čemu, mladiću. Dobro ti je to, da znaš!

"On stvarno sve zna. Ovo ne može biti slučajno" – mislio je sakupljajući ponovo snagu da se napravi naivan:

– Koje?

– Pa to. Ta Ilidža. A sad – furaj. I pazi šta radiš. Razumiješ?

– Razumijem, tata. Do viđenja...

Hodnikom kroz baraku Sabahudin nije koračao, nego trčao, nije trčao, nego letio. Ako otac zna, kao što izgleda da zna, onda o tome i Doli nešto mora znati! Mogao je pretpostaviti da će svako banuti u njegovu

tajnu – ali otac? Čak je pred Kajtezovim vratima, jučer, pomišljao da tajnu povjeri Kiki Štaki, da podijeli tako taj teret na dvoje – ali ovo, ovo je zapravo nevjerovatno! "Da nisam štogod buncao u snu? Pa i da jesam – čuo bi Kerim, ili Midho, nikako stari! A nisam nikad ni buncao, neko bi mi već rekao da jesam..."

Zadihan je upao u golubanu:

– Dobrojutro, Doli!

– Otkad je meni jutro!

– Slušaj! Moram te nešto ozbiljno pitat!

– Pitaj, brate. I ozbiljno i neozbiljno!

– Nemoj se šalit, nego me slušaj: je li iko ulazio u šupu? Jesi šta čula?

– Ulazio si ti. A čujem stalno ove golubove. Čujem i djecu. I virim, kroz ovo...

– I niko nije ulazio?

– Ja bih čula da jeste. A što pitaš?

– Nešto vamo. Nema veze. Reci mi šta ću ti donijeti? Šintor mi je ostavio šest hiljada. Samo reci, to su pare za tebe.

– Donesi lubenicu. A drugo – šta bilo.

Odsjedivši, kao na iglama, dvadesetak minuta na betonu pred Kajtezovim vratima, Sabahudin je te večeri saznao da su u toku dana dva puta u Patke, sa sirenom i gasom do daske, ulijetala milicijska kola iz kojih je iskakao Salko Jež i, hvatajući za kragu prvog koga stigne, postavljao jedno jedino pitanje:

– Je li ko vidio Šintora?

Oba se puta razbježalo sve što se moglo i znalo mrdnuti i pomaći, samo je Kiko Štaka, bespomoćan, ostajao leđima oslonjen na zid, podupirući se aluminijumskim pomagalicama sa gumenim čepom:

– Nisam ga vidio, zdravlja mi!

– Serem se ja na tvoje zdravlje! – psovao je Salko Jež i upadao u kola žestoko lupajući vratima.

Tamo je Orion – a gdje je Milano?

Ni danas Sabahudin ne bi znao prebrojati dane što ih je Doli Bel provela u njegovom svijetu polumraka, perja, daske i guguta: oni su jednostavno tekli, pretvoreni u beskraj jednog jedinog dana i pustinju jedne jedine noći, i u njima sasvim se pomiješao opipljivi svijet stvarnosti sa nestvarnim svijetom sna, žudnje i maštanja. Među Patkačanima, i po kući, kretao se kao mjesečar, čula tupih za sve što se okolo zbiva. Na trenutke samo zadrhtao bi, za stolom, stresajući sa sebe teret očevog kosog pogleda, bez poruke i jasnog značenja. Ulicom je promicao češući se o zidove, neprimjetan, a obavezne časove sjedenja pred Kajtezovim vratima svodio na minute, s lakoćom glumeći zubobolju koja ga, kao, tjera kući. Sasvim je izbacio iz glave pomisao i iz duše potrebu i želju da sa nekim podijeli svoju strasnu tajnu. Kako i kome bi se moglo reći sve što se u njegovoj golubani zbiva? Lakše nego što je mislio, Sabahudin se svikao na prisustvo i bliskost njenog jedrog mladog tijela: u suženom prostoru golubane ono je bivalo pomična centralna tačka iz koje biju silni magnetni zraci, upućeni njemu, njegovom pogledu, njegovoj koži i čulima. Milina od ovlašnih dodira i oslanjanja tijela na tijelo nije mu više razgoropađivala srce: isto ono srce što je tuklo i topotalo kao da će iskočiti iz tamnice mesa, kože i kostiju sada se topilo, nečujno i slasno. Pa kome, i kako bi

se o tome moglo govoriti? Ko se od Patkačana ne bi nasmijao da čuje, ili vidi, kako Doli Bel, nadnijeta nad njegovo ispruženo tijelo, s njegovog lica cijedi sitne bijele pubertetske bubuljice, dok Sabahudin okreće glavu ustranu da im se ne sudaraju dahovi? I on joj sve te dane tumači nauku o golubovima, objašnjava važnost razlike između izmirca i marutana, znakove plemenitosti, razliku u oku, krilu, kljunu i držanju? U časovima šutnje zrakom golubane treperio je Sabahudinov glas:

Ora, sei rimasta sola,
piandi e non rikordi nula,
čerči sul tue pikole mani
lentamente, lentamente...

Krio je Sabahudin pri tom i od samog sebe potrebu da tim umiljatim sklopom lijepih italijanskih riječi kojima ne zna (ali sluti!) stvarno značenje i tačan izgovor općini sluh i misao ove ženske što mu u srce i dušu ulazi kao poplava pod kojom će sasvim da nestane njegova misao o sebi, o tome ko je, gdje je i šta se sa njim zbiva. Ona bi, pokatkad, pripitala: "O čemu je ta?", i on bi odgovorio: "O ljubavi. Kaže: ostala si sama, plači i ne sjećaj se ničeg... Tako nešto."

– To ti o meni. Zezaš me... – progovorila je, mrtvim i tužnim glasom.

Ako je to do toga časa i moglo biti sumnje o prirodi njegovih osjećanja prema Doli, vreline koja mu sunu u lice, zajedno s mišlju na Šintora, koji će doći, kad-tad, ali će doći i odvesti je – bože dragi, pa on će je odvesti! užasnu se Sabahudin – kazivala je sasvim jasno da povratka više nema, da njegova duša voli ovu žensku, i da više ništa na svijetu nije važno, i nije isto, jer sve se sada mjeri i podvodi pod tu jednostavnu, neopozivu činjenicu: ja je volim! Osjeti silnu potrebu da je drži za ruku, da koračaju gradom, da se pokažu pred licem svijeta, njih dvoje kao jedno, jedna duša, jedno biće i tijelo.

– Da izađemo malo napolje? – progovori glasom u kome su suze neizrečenog plača potapale lađicu nade i molbe.

– Džabe mi, bolan, govoriš. Znaš da ne smijem maknuti...

– Pa noć je. Neće nas niko vidjeti.

– A šta ćemo ako naiđe?

– Ima ovdje, iza šupe, jedan podzid. Mi sve vidimo – nas niko ne vidi.

Izgovorio je tu rečenicu lišen nade, a vidje kako ona uzima crne štikle sa poda, navlači ih na sitnu голу petu, i stojeći nasred golubane gleda u njega nepomičnim licem koje kao da kaže: "Pa šta sad čekaš?"

Iza krova dvorišnih šupa, u tami podzida Zinhasovića kuće uskoro su se, stopljene jedna s drugom, nazirale sjenke dva mlada tijela. Pod njima večernji mir usnulih baraka, nad njima golemo avgustovsko zvjezdano nebo Sarajeva. Njena je lijeva ruka počivala na mesu njegove desne noge i on prebaci ruku preko njenih ramena, provlačeći je ispod kose, širinom glatkog vrata ponad kičme.

– Ja imam u bazi kartu neba...

– Otkud ti?

– Istrgno iz atlasa!

Slutio je, dok govori, da ona zapravo i ne zna šta je to karta neba, atlas, ali mu se činilo da to sada, u takvom divnom božijem času i trenutku nema ama baš nikakvog značaja, i da su riječi i rečenice koje joj šapuće u vrelinu ljevog obraza zapravo samo zamjena za one što ih želi reći, a još mu nedostaje smjelosti i snage: ja te volim, i za tebe bih mogao učiniti sve!

– Ja sam poredio. Kartu sa nebom. Gotovo sve je isto.

– Stvarno?

– Stvarno. Vidiš: ono su ti gore – Velika Kola. Vidiš? Eno, desni točak, eno lijevi, eno ruda... – Ona je gledala putem njegove lijeve ruke, klimala šutke glavom i povremeno se osvrkala da vidi njegovo lice, koje joj govori o nebeskim tajnama i znacima...

– Tamo je Sjevernjača, vidiš, ona sjajna, najveća.

– Vidim, vidim...

– A ono je Orion...

– Orion?

– Jeste.

– A gdje je Milano?

– Milano ti je, bona, u Italiji!

– Znala sam.

Doli je rečenicu izgovorila kao pokošena teškim sječivom tuge i Sabahudin vidje kako joj se oči preliše suzama u kojima se iskrilo stotinu sjajnih žarki bola i ljepote. Zašto u svemu mora biti toliko bola?, upita se Sabahudin zahvatajući među vruće dlanove njeno lijepo posrnulo lice.

– Gledaj me, pogledaj me, molim te...

Ona podiže mokre kapke i u trenu se s gustih trepavica u njegove dlanove skotrljaše njene vrele suze.

– Nemoj plakat. Nemoj plakat, preklinjem te.

Odlučio je Sabahudin, istog časa, da učini sve, da učini sve što može i što ne može ne bi li pronašao čovjeka čije odsustvo ovoj divnoj djevojčici nanosi toliku bol. Sa svojom ljubavi ću lako, mislio je, mene ništa ne može zaboljeti više nego što me boli njezin bol.

Dvostruka poruka o plaču

Tražiti Šintora u Šintorovoj kući – tamo gdje samuje, u uskom kvadratu dvorišnog kućerka, njegova sirota mater – imalo je smisla onoliko koliko bi smisla bilo u tome da ga traži u Kamernom teatru – ali se, skrhan bespomoćnim osjećanjem tuge, Sabahudin kretao prema Piruši i Šintorovoj kući budeći u sebi nadu da će mater makar nešto znati i moći kazati. S naporom je otvorio tešku drvenu kapiju nad kojom zaklepetala metalno obješeno zvono: u strmoj pustoj kaldrmi dvorišta nije bilo nikog i Sabahudin postojao na trošnom drvenom pragu nekoliko predugih sekundi prije nego što se u oknu malog otvorenog prozora dvorišne prizemljuše promoli zabrađeno lice Šintorove majke:

– Koje zlo, sinko?

"Nikad se ovaj prag nije prelazio s dobrim vijestima", pomisli Sabahudin slušajući njen ravni glas u kom se jasno očitavala spremnost da se čuje svakakva zla i naopaka vijest o sinu jedincu.

– Nikoje zlo, majko. Je li dolazio Šintor?

– A šta će ti on, jada te ne znali?

– Treba mi. Je li bio?

– Nije bio, bog mu platio dabogda...

Mater okrenu lice od Sabahudinovag pogleda i on se preplaši uzaludnosti svoje posjete.

– Majka!

– Kaži, dijete, šta mi imaš kazat...

– Ako bude dolazio... Kažite mu, molim vas... Recite mu... da plače...

– A ko plače, jado moj?

– Niko. Samo mu kažite: dolazio Dino i poručio ti da plače. Samo kažite: plače, znaće on.

– Jašta će nego plakat. Ko je da je – nego šta će nego plakat.

Sabahudin krenu da napusti dvorište i izgubi iz pogleda suho lice Sintorove matere, ali ga zaustavi njen glas, najednom oštrij i viši:

– Stanidera! Ti ćeš njega, bogami, prije vidjet nego ja. Kaži ti njemu – kad ga vidiš – kaži mu: "Šintore, mater ti plače". Kaži mu: "Šintore, i otac ti u grobu plače!" Tako mu kaži. Jesi upamtio?

– Upamtio sam, majka...

Tako je Sabahudin krenuo da uruči poruku o plaču, a sada se vraća, korakom kojim ne zna kuda da kroči, kao onaj koji je primio, i dužan je da prenese, istu takvu poruku. Pomisli da je sve to što se zbiva – san, mutan i komplikovan san u kome se suši grlo snivača, nemoćno da pozove upomoć, nemoćno da jecajem i glasom prekine noćnu moru i razabere, napokon, stvarnost.

Već sa dna ulice primijetio je, pred Kajtezovim vratima, brojnu i neobičnu šaroliku grupu dežurnih dangublija. Poželje da ih mimoide,

ali mu se učini da se tamo, na betonu Kajtezovog stepeništa, pominje Šintorovo ime. Prišao je, oborene glave i nečujnog koraka, pretvoren u uho. Govorio je Ivan Karlović:

– Ako laže Rumaš – lažem i ja.

– O čemu to? – usudi se Sabahudin da upita.

– Zar nisi čuo? Šintora jamili drotovi. Rumaš mi reko. On mu lično turio lisice.

– Šta kaže – zbog čeg? – pokuša Sabahudin izgovoriti mirno, prekrivajući desnom rukom trbuh u kom se ukrstiše kandžije bolnog straha.

– Varao narod. Uzdurisao negdje one geometarske motke i durbine i hodo po selima, sve oko Tuzle, ko fol: država pravi put.

– Pa šta onda?

– Onda uzimao od seljaka pare da ko fol skrene put sa seljakove njive na komšijinu.

– E, svaka mu čast – ču se nečiji oduševljen glas.

– A što bi mu bila svaka čast? – ljutnu se Ivan.

– Kako zašto? Seljaka vazda treba prevariti – dok nije on tebe. Nema druge.

Sabahudin odluči da ne sudjeluje u ovoj raspravi o poštenju i ustade, krešujući šibicu, u sporom hodu prema kući. U sebi osjeti olakšavajuću prazninu čije mu porijeklo i uzrok ne bijahu jasni. Ako se uopšte može vjerovati ikakvim vijestima u vezi sa Šintorom – zašto bi njemu došlo lakše od vijesti o Sintorovom hapšenju? Pomisli kako je to, možda,

pridigla glavu zmija sebičnosti i odluči da stane na nju teškom nogom stida: "Mene ne može činiti srećnim ono što nju čini nesrećnom".

Frcnu cigaretu daleko od sebe, kao kad ispaljuje kliker, i ubrza korak, još nesiguran kuda zapravo treba da ide: kući, ili u golubanu. Koliko ga je ka golubani vukla želja da bude sa Doli, toliko ga je od toga odvrćao strah da joj nema šta reći. Ono što bi mogao kazati – istinito ili ne – njoj se kazati ne može. "Ali ima nešto što može" – mislio je Sabahudin, "mogu polako ispipati odakle je, ima li veze sa Tuzlom, to bi moglo nešto da znači..."

Začudi ga što Doli, usred dana, spava. Na prstima se primakao njenom uzglavlju i sjeo na pod, obuhvativši koljena među svezane ruke.

Posmatrao je njeno usnulo lice, na kome se nije moglo pročitati ništa, i činilo mu se kako lice svakog usnulog čovjeka liči na lice djeteta. "Ona i jeste dijete", pomisli, "mada ima tijelo žene..." Nije se usuđivao predugo držati pogled na tom zrelom tijelu, vraćao ga je ponovo na njeno lice, polurazmaknute suhe usne, pravilni sitni nosić...

– Doli...

– Doli...

Ona se promeškolji, mumljajući bez riječi raširi ruke i protegnu se izdižući visoko prsa:

– Jesam li to spavala?

– Pa jesi. Ja se začudio.

Doli se pridiže i skupljajući noge poda se prekri koljena izgužvanom haljinicom.

– Da te ništa ne pitam?

– Bio sam. Mater ništa ne zna. Raja pričaju da je otišao. U Tuzlu.

– U Tuzlu?! Pa šta će sad tamo?

– Ne znam. Jesi li ti otamo?

– Nisam ja niotkle. Sad znaš. Nisam niotkle. Doli obori glavu ponovo spremna na plač.

– Hoćeš opet plakati?

– Neću – odgovori prkosno podižući lice. – Hoću da se operem. Donesi vode.

Sabahudin se skotrlja niz ljestve i, u hodu uzimajući s poda kantu i bokal, istrča iz šupe.

Porodična kolona ide u Faletiće

Upravo se tih dana – dok je Doli Bel, u golubani, potrebu za plačem suzbijala tromim, beskonačnim snom – dogodio jedan od povremenih pokušaja porodice Zolj da svoju kuću, i porodicu, učini što sličnijom drugim, "normalnim" kućama i porodicama. Davno zaboravljene porodične posjete, izleti i teferiči činili su se, u tim ljetnim danima, pravim načinom da svako u kući Zoljevih bude ono što bi trebalo da bude: otac – otac, majka – majka, djeca – djeca.

– Sutra idemo u Faletiće – liježući u postelju izgovorio je otac, glasom koji je dopirao do ušiju braće u drugoj sobi. Prepoznavao je Sabahudin u tome glasu intonaciju očevog popuštanja majčinim moljakanjima: učini mu se da vidi, tamo, u kuhinjskoj bračnoj postelji, majčino srećno lice. Za nju će sutrašnje nedjeljno jutro početi prije nego što svane: podložiće vatru u bijelom, novom tiš-šporetu, i dok se vatra rasplamsava, zagrijavajući golemu rernu, ona će, u oštroj svjetlosti ljetnje zore, na mušemi stola razvlačiti jufku po jufku, motati zvrkove

pite krompiruše, slagati ih u nauljene plohe tepsija – i tako, u tišini, sve pazeći da kakvim šumom ne probudi oca, spremiti izletnički provijant porodice Zolj.

– Dižite se, skojevci! – zagrmio je otac u suhi vazduh dječije sobe i braća poskakaše najednom čili i budni, kao da su satima čekali taj glas. Sabahudin je, još noćas, prije nego ga je ophrvao san, smislio kako će sa Doli: dok bude odlazio u klozet, na drugi kraj barake, svratiće do šupe, reći joj da ga danas nema – tako i tako. A dugo je, prije sna, mislio kako bi bilo veličanstveno – upravo tako je u sebi izgovorio: veličanstveno! da na taj izlet povede i Doli, da se s njom strmoglavljuje niz faletićke padine, da se sa njom kupu u faletićkom bentu, da sa njom siječe strelovite vrbove grane uz potok...

Aj, pusti snovi! Sada sluša očev glas – uputstva predratnog skauta o pravilnom opremanju za izlet u planinu, čuje majčino, sto puta ponovljeno: "Da nismo šta zaboravili?", i čuje kako joj očeva apstinencijama vedrina odgovara:

– Ako tako nastaviš, zaboravićemo gdje smo krenuli!

Nedjeljnim vazduhom barake odjeknuo je složan i glasan smijeh iz stana Zoljevih, na što kroz Sabahudinov gimnazijski mozak promače naslov iz lektire: Redak zver! Majka se, s licem na kom se ukočio pokušaj osmijeha, šeprtljavo okretala oko sebe, kao da nešto traži:

– Ama, ugasite taj prokleti radio!

U Sabahudinovom sluhu ostade prekinuti glas Luis Marijana, i dok su, u partizanskoj formaciji kolone, prolazili hodnikom barake, on ponovo osjeti zaboravljeno zadovoljstvo porodičnog sklada. Pomisao na Doli Bel odbi od sebe uzimanjem sestrice u naručje. Sa čela kolone, osjetivši poremećaj u ritmu koračaja, osvrnuo se otac.

– Puštaj! Do rezervoara ima sama da ide! Jasno?

Na putu ka Faletićima Sabahudin je pokušavao da se sjeti kada su posljednji put, ovako, svi skupa, išli na izlet; pamti jedan davni trebevički dan, i fotos na kome zateže luk ispaljujući strijelu u onoga koji fotografiše, ali se ne može sjetiti ko je držao aparat u ruci, ni kada je to bilo. Sasvim je izvjesno, međutim, jedno: ovo je prvi izlet na kome, u porodici Zoljevih, sva tri sina sa zavišću gledaju u oca dok usporava hod pripaljujući cigaretu. I Sabahudin bi se rado pridružio očevoj "cigaret-pauzi", ali to se ne usuđuje učiniti ni Kerim, za koga se zna da puši, već tri godine, o čemu se u kući i ne vodi spor. Svoje pravo na pušenje Sabahudin nije osvojio ni pred starijim bratom, a kamoli pred ocem i majkom. Batine koje je iz Kerimovih šaka tako obilato jeo pred Kajtezovim vratima – kad Kerim iznenada bane i bez riječi počne šaketati kud stigne – niti su ga mogle odvratiti od pušenja, niti, opet, biti dovoljna naplata da se to pravo stekne. Sada su odmakli pred ocem i majkom i cigareta bi se, što se toga tiče, mogla rahat popušiti. Evo, Kerim poteže iz džepa, kreše šibicu i pali, Sabahudinu se čini s naročitom nasladom što mu je daju zavidljivi pogledi mlađe braće. To se, u Kerimovom glasu, tako jasno osjeća:

– Bi l' i ti?

– Ne pušim uzbrdo – izgovori Sabahudin glasno, a u sebi dodade: "E, jesam ti spustio. Hoćeš zajebavat!"

– Nećeš i da hoćeš. Ni uzbrdo ni nizbrdo.

– Daj meni, ja mogu uzbrdo i nizbrdo – upetlja se Midho s riskantnom solidarnošću prema srednjem bratu. Kerim ga presiječe pogledom koji bijaše manje pogled a više prethodnica udarca:

– Nemoj da ti svežem šljagu, pa ćeš odmah nizbrdo, znaš, mangupe?

– Bezbeli da znam – nastavi Midho da izaziva jasnu sudbinu.

– Onda zaveži!

– Zavezao sam – izgovori Midho prije nego što poskoči pola metra u zrak i jedan metar naprijed, izbačen, u tački dupeta, iz katapulta Kerimove desne noge. Tako se, ukratko, skonča bratska diskusija o pušenju, na putu prema Faletićima. Sabahudina začudi, i obradova, kad vidje da mu Midho, u letu, šalje mig zajedništva i doslovnog bratstva pred elementarnom nepogodom neprikosnovenog autoriteta najstarijeg brata.

– Hoćemo li odmor? – upita majka kad se ponovo skupiše u grupu.

– Hoćemo – uglas izgovoriše braća već spuštajući cekere u travu kraj staze.

– Ni govora – usprotivi se otac, oštrim trzanjem lica nagore kazujući braći da dižu cekere:

– Kakvi ste mi vi skojevci? Dvanaest kilometara ne možete bez odmora. U ko-lo-nu pooo-jedan! Na-prijed-marš!

I otac se ponovo isturi na čelo porodične kolone, prikrivajući ubrzano disanje i zamor kritičkim opaskama na majčino ponašanje:

– Ostavi to cvijeće. Braćeš ga gore.

Sabahudin tek tad primijeti da su majčine ruke pune šarolikih cvjetova kojima nije znao imena. Nađe u toj slici nešto od čega mu zadrhta srce:

– Pa neka bere, tata, kad joj se sviđa...

– Neka bere!? Kad bi je čovjek u Beograd poslo – ona bi donijela cvijeća! Iz voza bi iskakala!

– Šta bi – da bi. Al' ne bih pjana došla! – opijena ljepotom porodičnog izleta usudi se da pecne majka.

– Nemoj, Seno, da ja kolonu okrenem NALJEVOKRUG! – prijetećim glasom i opominjućim pogledom izgovori otac postajavši trenutak u mjestu. Pa se okrenu Sabahudinu:

– Eto, moj Dino, što ti je žensko. Daš joj prst – odmah hoće cijelu ruku.

I dok se, tako, porodična kolona bližila Faletićima, Sabahudin je s ponosom mislio o tome kako on sad korača istom onom stazom kojom su, davnih ratnih godina, s istim čovjekom na čelu kolone, sarajevski ilegalci izlazili na slobodan zrak partizanskih šuma. Osjećao je nekakvu nejasnu sličnost ovog njihovog porodičnog izlaska, i bijega, iz Sarajeva, sa tim davnim herojskim izlascima i neprestano kušao da zamisli sebe kao onoga koji kreće u bitku, borbu i rat. – U daljini, ukazivale su se faletićke kuće, tanko minare seoske džamije, i tamo, desno, veliko staro stablo kruške ispod tetkine kuće.

"Hoće li sunce u ovom gradu ikad zasjati kako treba?"

U avliji, pod kruškom, teferić je uveliko počeo. Sabahudin, sa začelja kolone, ugleda poznatu sliku: prostrte serdžade, sijaset sahana, tepsija, džezvi i tankih rakijskih staklenki nadžidžano sred ornamentalnog tkanja. Okolo: tanki jastuci na kojima će sjediti odrasli, vatra, rublje povješano na niskim kruškinim granama i hrđavi ekser u deblu o kojem visi nadaleko čuven saz tetka Besima. Dok kolona pristupa zbornom mjestu Sabahudin vidje kako se tetak maša prslučnog džepa i vadi svoj skupocjeni zlatarski sat:

– Pa jašta! Tako društveni sektor – u podne na teferić!

– Daje podne, nije! – uzvрати mu otac sjedajući na centralno, njemu namijenjeno jastuče.

– Nije, al' samo što nije, ako me ne vara ova moja spravica. A do sad me, bogami, nije prevarila.

– Još bolje ako je dvanaest, jer: mi ti, iz društvenog sektora, ne pijemo prije dvanaest.

– Ma šta mi reče! Živio, stara kenjčino!

Dok se, pozdravljajući, poljubio sa tetkom Sabahudin vidje da su joj oči pune suza i prije nego što shvati da je to od puhanja u dimljivu nerazgorenu vatru, pomisli da su tetkine suze u vezi sa dijalogom koji dopire sa serdžade. I mada mu je iskustvo govorilo da se muški razgovori, uz piće, uvijek kreću opasnom ivicom svađe, on zaključio kako mu je sasvim glupa takva pomisao: tetka-Besima i oca vezivalo je nešto mnogo više i jače nego što je sama činjenica da je tetak oženio njegovu najljepšu a najpametniju sestru. Šta je to nešto Sabahudinu nije bilo jasno, ali se sjećao, kao kroz san, da je tetak bio glavni majstor u kući onoga dana kad je trebalo osunetiti trojicu braće Zoljevih. Sjećao se, mutno ali pouzdano, kako je toga dana sjedio u tetkovom krilu, i kako je tetak nešto zapitkivao oko kite, sve kroz smijeh i zezanciju, dok nije sijevnula, odnekud, munjevita britva. Pamti i sad taj nagli bol, i pamti, još bolje, naredne dane u postelji, sa zdravom glavom na jastuku pod kojim raste gomila papirnih novčanica. (Njegov je djetinji drug, Akan, tih dana obilato u kući jeo batine zahtijevajući od svojih pametnih roditelja da i njega osunete!)

Na serdžadi, već je trajala diskusija čiji su komadići do Sabahudinovih ušiju dopirali kao sa drugog svijeta:

– Ama, država se, Maho, o tome brine – šta ja imam tu?

– Kako, bolan, šta ja imam tu? Slobodan si čovjek!

– Ne drobi, života ti! Znaš kako Marks kaže: "Kad bude slobode, neće biti države!"

Na pomen riječi "država", "sloboda", "Marks" majka i tetka se zavjerenički zgledaše i progovoriše jednoglasno i istovremeno od čega se u Sabahudinovom sluhu izmiješaše njihovi glasovi:

– Ama, prekinite više te budalaštine!

– Imate l' vi o čemu drugom pričat'?

Sabahudin je znao da su uzaludne sve intervencije, makar ih upućivala i mudra tetkina glava. Otac i tetak se i ne osvrnuše:

– Nemaš ti, Besime, pojma. Da te Marks čuje prevrnuo bi se u grobu!

– Nema on više šta da se prevrće, Mahmute moj. Prevrnuo je njega onaj brko devet puta! Nego gledaj ti od čeg živiš – živio ti meni. Makar dvjesto-tristo godina!

– Ne pretjeruj! – zaključi otac diskusiju podižući čokanjčić visoko iznad porodičnih glava. Sabahudin je znao, nakon toga pokreta, kakva je sudbina njegove tečne sadržine: tri će gutljaja skliznuti niz očevo grlo kao voda, onda će otac postaviti neku grlenu branu i ostatak rakije valjutati po ustima, zubima i desnim kao da je tek kuša, mjereći joj valjanost i snagu. Tih dvadesetak degustatorskih sekundi na eventualna pitanja odgovaraće pokretom ruke, kao da kaže: "Čekaj sad!" – a razgovor se može nastaviti tek kad svali niz grlo tu tečnost i cokne, potom, usnama.

Tetak, ne okrećući glavu, napipa saz iza leđa, metnu ga u krilo i, izvadivši koštanu trzalicu uturenu među žice nad kobilicom, prebra nekoliko puta preko njih prinoseći desno uho okrugloj rupi doboša:

– Hoćemo li?

– Šibaj! – izgovori otac ponovo potežući decu čokanjčića. U zeleni lisnati vazduh avlije ukroči starinski, hrapavi bariton tetka Besima:

"Teško meni jadnoj, u Sarajevu samoj!"

Teško meni jadnoj, u Sarajevu samoj!"

Sabahudin ponovo vidje kako se tetka i majka zgledaju i učini mu se besmislenim pokret majčinog pogleda i lica nagore, prema nebu, kojim je plovio sumnjiv crni oblak. Majka je, šapatom u kome se krila povreda, govorila ocu:

– Ovo si ga ti nagovorio!

Tetka neprimjetnim pokretom lakta pokuša ušutjeti majku i mirnim glasom, ne gledajući ni u čije lice, kao da se ništa važno ne događa, pridoda:

– Imaš li ti, Besime, kakvu veseliju?

Sama legnem, a sama ustanem.

Sama legnem, a sama ustanem...

nastavljao je tetak započetu pjesmu ne osvrćući se na ženske upadice. Sada se njegovom glasu pridruži i očev već pripit glas, u intonaciji koja se Sabahudinu učini sasvim pogrešnom.

– Il' ja govorila, il' kuja lajala! – kaza majka glasom u kome se gomilao plač beznada. Tetka je presiječe pogledom koji je naređivao šutnju.

– Pa kako, bona, da šutim, kad meni ovako vazda prisjedne!

– Seno, ne kvari mi teferič! – grmnu otac glasom od koga se Sabahudin trže.

– Ti ga kvariš svima, samo sebi ugadaš. Kako te nije sramota pred sestrom, kad se već na djecu ne obazireš?

– Šta ovo ona melje? Buržoaske fraze o porodici, o prisnom odnosu roditelja i djece. Porodicu treba ukinut, je l' tako, Besime?

– Tako je, vala, ta ti valja.

– To je iz Manifesta, nisam ja rekao!

– Pa što je ne ukineš? – usudi se da nastavi majka. – Pokupi to garderobe – pa je ukini! – Sabahudinu se učini kako se tu, na serdžadi, baš kao i gore, na nebu, gomilaju oblaci nesreće i svađe i poželje da ga, najednom, nema. "Kako je zlo tako blizu, zašto je dobro tako daleko?", izgovori u sebi prije nego što ču Kerimov, preko zalogaja pušten, indiferentan glas:

– Marks je, tata, mislio na buržoasku porodicu.

– Zaveži! Znam ja valjda šta je Marks mislio! Ono će mene da uči. Juče ga primilo u partiju i već bi da pametuje!

Najednom se otvori nebo i kao iz kabla sunu žestoka ljetnja sarajevska kiša. Sabahudinu se učini da sanja, i da je sve glasove, i iste riječi, iste kretnje i slike, već jednom doživio. Vidje kako tetka kupi netaknute tepsije i tanjire, kreće prema kućnoj strehi i pomisli kako ona sada neće ući u kuću nego će se sa pola avlije vratiti da uzme saz. Zaprepasti ga kada vidje da se to tako i zbiva: "Pa ja sam sve ovo doživio u nekom predašnjem životu! Sada tata neće htjeti u kuću, ostaće ovdje da kisne!" Ispod strehe, posmatrao je kako se ostvaruje njegov pričin: otac stoji pod nebeskim pljuskom, rukom od sebe odbija mamu koja ga pokušava povući ka vratima, majka tetura, odgurnuta, podiže sviter preko već mokre kose... Otac je podigao lice nebu, niz obraze mu lije topla ljetnja

kiša, on širi ruke, i kao da vidi onoga kome govori, gospoda boga samog, dere se iz sveg glasa:

– Hoće li sunce u ovom gradu ikad zasjati kako treba!?

Sabahudin shvati da je i tu rečenicu već imao u sluhu, da se i ona već jednom dogodila, i tijelom mu prostrujaše nejasni žmarci istovremenog straha i radosti. "Svakoga dana u svakom pogledu sve više napredujem. Svakoga dana u svakom pogledu sve više napredujem", ponavljao je u sebi pokušavajući da shvati smisao svega što se zbiva.

Nema ničeg izvan materijalnog svijeta?

Smoren propalim faletičkim izletom Sabahudin je cijelim tijelom žudio postelju, san, spavanje i jutro, sutrašnje jutro u kome će odškrinuti tavanski kapak šupe i ponovo vidjeti tužno lice Doli Bel, lice čiji su mu se obrisi i crte, nakon samo dvadeset i četiri sata, maglili i mutili u oku sjećanja. Beskrajne očeve rečenice, za kuhinjskim konferencijskim stolom, imaju snage samo toliko da dopiru do njegovog uha, i tu se odbijaju o bedem Sabahudinovog premora i sabranosti samo na jednu stvar: zagubljeno lice tužne tavanačke ljepotice. Žestok mu bol zadaje nemoć da pred unutarnjim vidom stvori njeno lice, onakvo kakvo jest – a kakvo ono jest – bože dragi? – i umjesto očevih rečenica u njegovoj glavi zvoni nedavno pročitani stih velikog Sarajlića, iz pjesme kojoj ne pamti naslov: "Noć u kojoj te gubim, kao bataljoni Rostov..." "Noć u kojoj te gubim..."

– Ne spavaj ti tamo, dok ja govorim! – prepade ga očev promukli, još pijani glas.

– Ne spavam, tata. Nešto sam se zamislio.

– Onda se ne zamišljaj dok ja govorim!

Sabahudin shvati da još traje očeva povrijeđenost Kerimovom intervencijom u raspravi o marksističkom poimanju porodice i učini mu se da u toj povrijeđenosti ima nečega sasvim djetinjeg. Otamo, sa svoje nesrećne bračne postelje, majka je kolutala očima:

– Ama niko se ne zamišlja, vidiš da su pospani!

– Pun mi je klinac pospanih ljudi – odbrusi joj otac.

– Čovječanstvo spava tri hiljade godina, što ne bi i oni, je li?

– Jeste.

– E, neće. Neka svako spava – oni neće. Diž' se!

Posljednji, naredbodavni dio rečenice odnosio se, naravski, na braću koja kunjaju za stolom dok traje očevo konferencijski noćni solilokvij. Izgovarajući komandu otac je ustao i u stavu mirno počeo pjevati:

– Budi se istok i zaaapaaad, buudi se sjeeever i jug...

– Ama, budi se komšiluk – paničnim glasom izgovori majka gledajući kroz otvorena vrata sobe lesonitni zid u čiju je drugu stranu, izgleda stvarno, kucala geometarska šaka komšije Bože Puškina. Braća poustajaše i pod očevim pijanim dirigentskim kažiprstom pridružiše se pjesmi i očevom preziru viših sila kućnog reda:

– Koooooraci tutnje u naapad: naprijed, uz druuga je drug!

Dok je, trudeći se da to bude što tiše, izgovarao riječi drage mu i poznate pjesme, Sabahudina rastuži činjenica da očevo neugasivo komunističko opredjeljenje zna, ponekad, imati takav, patološko-komičan oblik i izgled.

– Sad – razlaz! – komandova otac i sinovi krenuše prema svojoj sobi kao iz pračke izbačeni.

– Ti – ostani! – u istom času otac korigova predašnju naredbu o razlazu i Sabahudin leđima shvati da se posljednja komanda odnosi na njega. Ponovo sjedajući za sto zagleda se u očevo lice i ono mu se najednom učini novo i drukčije – kao da je sve ovo do maločas bila komedija. Tu riječ – komedija – Sabahudin u sebi izgovori na očev način: komendija. Šala i maškara. Otac je sada govorio šapatom, kao da ni majka ne treba da čuje ništa od onoga što je naumio reći:

– Ovo je inter nos.

U delikatnoj, zavjereničkoj pauzi koju otac na ovom mjestu ugradi Sabahudin upisa u traku pamćenja novu riječ i značenje koje mu, s obzirom na školsku sklonost prema latinskom jeziku, nije bilo daleko.

– Ono tvoje i čobani znaju.

– Na šta misliš, tata?

– Ono sranje.

– Autosugestija? Hipnoza?

– Sranje, dečko, razumiješ? Kad čobani šišaju ovce – i to ti je hipnoza. Imaju na koži svakog živog organizma – svakog, razumiješ? – određene površine koje, kad ih dotičeš, razumiješ, izazivaju u mozgu određena lučenja hemijskih supstanci. To je proces, razumiješ? One – te supstance – onda blokiraju, fizički, razumiješ? To ti je to tvoje sranje! Sve je to biologija. A biologija je hemija, hemija je fizika, fizika je nauka, nauka je dijalektika! Nema ničeg izvan materijalnog svijeta! – Sad možeš ići. I nemoj da ne bi upamtio!

Dok je na prstima hitro promicao u sobu Sabahudin vidje kako sa majčinog umornog lica spade teški i brižni teret bola. Dok se zavlačio pod svoj dio gutavog jorgana Sabahudin pomisli da otac sve vrijeme igra i glumi neku igru i glumu čiji je smisao i cilj samo njemu jasan. On svakako, mislio je dalje, nešto želi da postigne, nečemu da me nauči i za nešto da me pripremi. Ali mu je teška i komplikovana ova pedagogika, kako se god okrene. Tonući u zaslužen san Sabahudin se teško mirio sa posljednjom očevom rečenicom, a znao je, i u snu, da je otac i govorio sve da bi kazao nju: "Nema ničeg izvan materijalnog svijeta!" "Nema ničeg izvan materijalnog svijeta!" Nema ničeg.

I ranije je Sabahudin, pred san, lovio onaj trenutak, onaj nemjerljivi djelić sekunde u kome se događa selidba tijela i duha iz budnog čvrstog svijeta stvarnosti u nejasni beskrajni svijet spavanja i sna. Ni ranije mu nije uspijevalo da ga ulovi i da se, kao sa mosta koji je već prešao, ponovo vrati na tvrdi obalu jave. Sada je taj most, tako dug i uzak, sačinjen od jedne jedine rečenice i misli, koja govori kako ničeg, baš ničeg nema izvan opipljivog svijeta tjelesnoga mesa, kostiju, krvi – sve je dakle hemija, rad žlijezda, protok spermatozoidnih lučevina. "A šta je onda ljubav, tata? Otkuda dolazi ljubav? Kako to da ja znam u koju ulicu treba da skrenem da bih sreo onu koju volim?" Sabahudin zažali što nije tamo za stolom izgovorio čitavu tu bujicu upitnih rečenica, jer, činilo mu se, tata može u svemu biti u pravu – ali kako objasniti ljubav? "Kad bih znao da je i to rad žlijezda – odrekao bih se ljubavi, nikada nikog ne bih zavolio."

I tako, teturajući po mostu od rečenice "Nema ničeg izvan materijalnog u svijetu" – na putu iz jave u san, Sabahudinov prenapregnuti duh odolijevao je upornim napadima vlastitog premorenog tijela. Pade mu na um kako postoji i treći svijet, ni san ni java, to je ovaj svijet i ovo stanje u kome se upravo nalazi, pod crvenim gutavim jorganom, leđima priljubljen uz leđa mlađeg brata, koji spava, u drugom svijetu, blaženom svijetu sna. "A šta bi tata rekao o trećem svijetu? Ovdje ni minute nisu iste one minute iz svjetova jave i sna – kako to, tata?"

Učini mu se da je, napokon, ulovio tren selidbe, jer mu se pred unutarnjim okom ukaza stvarno lice Doli Bel, sa mladežom u uglu okrugle brade, sa stvarnim mladežom koji do sada nije proveo kroz mrežu pamćenja. Prekriven srećnim talasom spokoja Sabahudin potonu u nježno more sna.

Ljubav je dičkin pim!

Prekriven srećnim talasom spokoja Sabahudin potonu u nježno more sna cijelim svojim ustreptalim pubertetskim bićem, svakom mišlju i svakim drhtavim damarom: ostade za njim, u svijetu bivše jave, gusti faletićki dan propalog izleta, mučna noćna konferencija s borbenom pjesmom i očev svirepi nauk: "Nema ničeg izvan materijalnog svijeta!" Sada je pred njegovim svevidećim okom sna leluvalo vlažno lice Doli Bel, njena rumena napukla gornja usna, bijela i meka nagota ramene jabuke i tu, iznad nje, modra vratna žila što se penje sitnoj školjci uha. Dok mu milina sanovnih slika širi usnule usne Sabahudin je, vječito budnim zrncom moždanog svjetla, svjestan postelje u kojoj leži, sobe u kojoj spava zajedno sa braćom, niskog prozora i tankog zida što ga dijeli od dvorišta u kome, istinski, počiva ovo isto lice što leluja njegovum snom: sanja – i zna da sanja! – kako polaže poljubac u kut njene vlažne usne. Ono se vazda budno zrnice moždanog svjetla ne opire snu koji traje i Sabahudin putuje svojim usnama po njenom licu, svilenim pokrovom poljubaca prekrivajući svaki njegov djelić. Ona miruje, široko otvorenih ogromnih očiju u čijim konveksnim ogledalima Sabahudin vidi svoje iskrivljeno lice. Zrnice mu moždanog svjetla kazuje, u istome času, kako je to prvi put da u snu vidi samoga sebe, i kako to mora biti upamćeno, a ujutru, upisano u Dnevnik pod šifrom SS. Osjeća kako mu se, kao vučeno magnetom usnenih dodira, bliži njeno tijelo i odasvuda prži oganj donjega trbuha. Sanovna misao njegova govori mu kako je sve to što se zbiva jednako javi, kao da se u stvarnoj stvarnosti, a ne u stvarnosti sna zbiva. "A otkuda ti znaš kako se to u stvarnoj stvarnosti zbiva?" – javnu se budno moždano zrno kojemu, učas, odgovor stiže iz danjih predjela plamena i uznesenja:

"Tako se upravo na javi zbiva! Zar može biti bolje, zar može biti drukčije i ljepše?"

Ne budi Sabahudina vreline gustog mlaza prosutog po trbuhu, on se, vruće kičme, okreće na bok i kuša u novom položaju tijela, produžiti i obnoviti san. I ranije je on znao, onim budnim zrnom svjetla, prekinuti mučan san i noćnu grlenu moru, u kojoj uzalud kuša izgovoriti "mama" kao što je jednako znao na prekinutom mjestu nastaviti san u kome mu se nudi ljepota lëta, moć ljubavi... Sada mu se, evo, ukazuje njeno tijelo, odjeveno u nevidljivi kupaći kostim boje kože, i vidi kako Doli bojažljivo zamače stopalo u bistru ledenu vodu mošćaničkog benta, on je doziva, mašući iz vode objema rukama dok po njemu sipa bujica slapa: "Doli, Doli!" Ona se, otamo, smije široko a bezglasno, cakli se dvoredna niska njenih sitnih zuba i u vidiku njegovog sna ta bjelina narasta ispunjujući cijeli horizont. Prolaze neki beskrajni trenuci hladnoće i bjelila u kome se – protiv želje i volje snivača – počinje razaznavati drugo, neželjeno ljudsko lice: nasapunjano očevo lice na kome se ne vidi osmijeh. U umnoženoj metalnoj akustici Sabahudin čuje njegov ironični glas:

– Žene su ti kao so! Može i bez – ali je bljutavo!

U prejakom sluhu sna stostruko odjekuje dvoglasna rječca SO, i u njoj Sabahudin čuje kako ga neko doziva: "ssssssss-oooooooo", glasom koji kao da je prošao kroz beskrajnu cijev nekog kosmičkog megafona, i prestao biti ljudski: "Sssooo ooooooooo!" Sabahudin u snu odgovara ocu:

– Ja to znam, tata. Žene su kao so!

– Ne znaš ti ništa. Ni-šta!

– Znam, tata. Ja sam to sve doživio u predašnjem životu. Ja sam i prije živio.

– Normalno da si živio. Nisi, valjda, mislio da čovjek samo jednom živi?

– Pa, nisam. Znao sam sve. Glavna je ljubav. Ostalo onda samo dođe.

Vazduhom kojim putuju sanovne rečenice počese prelijetati golubovi i Sabahudin u snu vidje svoju bijelu tavansku miljenicu, somborsku pertlu, kako, u letu, krilom skida strogu ozbiljnost s očevog lica. "Otkuda otac u golubani?", upita se budno zrno njegove svijesti.

– Glavna je materijalna baza – nastavljao je otac.

– Ljubav je pičkin dim. To moraš upamtiti. Onda dođe duhovna nadgradnja. Nema ničeg izvan materijalnog svijeta. To ti ja kažem. Inter nos. Nemoj da ne bi upamtio.

– Ja sve pamtim kad sanjam. Pa ujutru zapišem u Dnevnik. To će mi trebati kad budem opet živio.

– To ti je pametno. Tako je Mića – jesi pročitao "Pesmu"?

– Imali smo za lektiru.

– Imao teku... Svesne pripreme. Za revoluciju. Moraš na sve biti spreman. Svijet je ovaj tirjan tirjaninu – tragovi mu smrde nečovještvom. Shvataš?

– Shvatam. Moram biti spreman.

– Žene vole flegmane. Moraš biti flegman. Ako nisi – onda glumi da jesi. Moraš biti flegman.

– A koga onda ona voli, ako ja glumim?

– Nije važno. Važno je da zavoli. Poslije možeš biti svakakav. Važno je da te zavoli. Onda je ona i slijepa i gluha.

– Ljubav je slijepa. Tako sama i tako puna sveta. To je isto napisao Davičo. Hana.

Jutro je banulo u Sabahudinov san brundanjem teškog kamiona kaldrmom iznad barake i on u snu vidje, po stoti put, kako taj kamion, natovaren drvenom građom, zamiče za okuku pored Zinhasovića kuće, odlazi ka stolariji iz čijeg je velikog dvorišta kušao krasti daske, dok je gradio svoj tavanski raj. Pogled Sabahudinovih naglo otvorenih očiju ispuni se jarkom svjetlošću poodmaklog ljetnjeg jutra i u toj svjetlosti vidje prazna posteljna mjesta na kojima su ležala tijela njegove braće. "Pa koliko je ovo sati?", upita se automatskim pokretom zavlačeći ruku pod krevetski strožak, gdje je počivala, u svom naivnom skrovištu, njegova žuta teka s naslovom Dnevnik. Cio košmarni tok minolog sna bio mu je jasan i on utrnulom rukom poče ispisivati svoj redovni jutarnji raport pod šifrom SS. Sve su mu slike i rečenice, viđene i izgovorene u noćasnjem snu, bile poznate i bliske, svakoj je znao uzrok i porijeklo – samo je njegovom znanju i sjećanju izmicala istorija misli sažete u kratkoj rečenici koju sad zapisuje s osjećanjem srama i negodovanja: "Ljubav je pičkin dim!" Ne sjećajući se da je ikada i od koga čuo takvu rečenicu i misao, Sabahudin zapisa da ona mora biti u vezi sa teferičkom tetkovom tvrdnjom: "Ljubav je izmislila fukara. Da lakše dođe do pičke!" Narastajuće osjećanje srama i negodovanja nagna ga da masnim plavilom hemijske olovke prekriži dva slova u problematičnoj rečenici. "Treba ovdje napraviti malu rokadu", pomisli i zamijeni im mjesta, pročitavši poluglasno novodobijeni, šifriran a besmislen iskaz: "LJUBAV JE DIČKIN PIM!"

Ušavši u pustu kuhinju osjeti strahovitu glad i rukama prepolovi načetu štrucu vrućeg hljeba. Dok je ulagao u nju debele komade guste marmelade ponovo mu pred oči dođe noćas ljubljeno lice Doli Bel i, spravivši i za nju, hitrim pokretima, isti doručak, neumiven i krmeljiv istrča iz kuće.

Očigledna nastava ljubavi

TRIDESET i šest beskrajnih sati je prošlo otkako nije vidio Doli Bel, i otkako ona nije vidjela njega. Svoje je sate bez nje Sabahudin punio maštom i snom i ona je ponovo bivala uz njega, sasvim stvarna, živa i tjelesna, s podatnošću kakve u javi Sabahudin još nije doslutio. Sada hiti dvorištem između baraka, s dvostrukim doručkom u rukama, i pita se otkuda u njenom plačnom biću snaga da podnese sve ove sate i dane svoje samoće i trpnje. "Kako joj je bilo bez mene?" – upitao se u spretnoj hitrini preskačući ljestve. Odgovor je čuo prije nego što joj ugleda brižno napaćeno lice:

– Više me nikad ne smiješ ostavljati samu!

– Dobrojutro!

– Ništa dobrojutro! nego: jesi li čuo šta sam rekla?

– Čuo sam. Da te ne ostavljam samu...

– Nikad više!

"Bože, pa ona je moja!" – pomisli Sabahudin preplavljen moćnim talasom sreće. "Ona je moja!" Učini mu se da je njegov noćasnji san bio stvarnost, da sve ovo teče po knjizi njegovih prethodnih života, i da je ona, u istoj ovoj minuloj noći, morala sanjati čisti sanstvarnost. Buljio je u njeno lice razrogačenih očiju, utrnuo tijela i mrtvih ukočenih ruku s besmislenim komadima hljeba među prstima.

– Nikad više – promuca spuštajući hljebove na kartonsku podnu trpezu.

– Zakuni se.

– Kunem se.

– Ne može tako. Ponavljaj za mnom: kunem se...

- Kunem se...
- da više nikada neću...
- da više nikada neću ostaviti samu Doli Bel...
- Tako mi oca i majke, braće i sestre...
- Tako mi oca i majke, braće i sestre.
- E, tako.

Prihvatajući se golemog komada marmeladnog hljeba Doli Bel odahnu dugim i teškim hukom kao da je toga časa sa sebe zbacila predugo nošen i pretežak teret. Sabahudin osjeti potrebu da neizmjereno osjećanje sreće podijeli sa svojim pernatim prijateljima iza žičane mreže. U prostor golubane isprati ga još jedna usrećujuća, preko zalogaja izgovorena, njena rečenica:

- Sada sam mirna.

Sipajući žitno zrnevlje u drvena golubija hraništa Sabahudin je pjevušio neke skoro upamćene italijanske rečenice o ljubavi i poljupcima, nesvjesno podešavajući boju svoga mutirajućeg glasa hrapavom baritonu ružnog, a veličanstvenog Adrijana Čelentana:

- Kon venti kvatro mila bači... odi sempre perke lamore... kon venti kvatro mila baaači...
- Šta kažeš? – prenu ga Dolin dječaćki sopran.
- Ništa. Pjevam.
- A šta si reko?

- Na talijanskom. Kon venti kvatro mila baci.
- A šta ti to znači?
- Dvadesetčetiri hiljade poljubaca – pokaza Sabahudin svoje znanje stranih jezika.
- Uh! Ko ih samo izbroja, da mi je znati?
- Ma to ti je pjesma, onako, da se pjeva... razumiješ?
- Razumijem, razumijem. Nego kaži ti meni imaš li curu?

Kolebao se Sabahudin nekoliko časaka prije nego što odluči da ne laže:

- Nemam momentalno. Zabavljao sam se s jednom – ali smo česikali. Bez veze.
- A znaš li se ljubiti?
- Pa onako... znam... – prevali Sabahudin tešku laž krijući lice od njenog ispitujućeg iskusnog pogleda. – Ko da je to neki problem!
- Nisam ni rekla da je problem. Dođi ovamo.

S nedoumicam u pogledu Sabahudin krenu prema šiltetu na kome je Doli Bel objema rukama zabacivala kosu preko ramena kratko trzajući glavom u jednu i drugu stranu. Sabahudin još vidje kako ona raskopčava gornje dugme košulje i kako se u tome otvoru ukazuje tijesni klanac dojki, od čega ga prodoše žmarci cijelim tijelom i on požuri da sjedne prije nego što mu ona naredi.

- Sjedi. Ovdje.

Pokazivala je rukom na mjesto uz njen desni bok i Sabahudin se primicao s prekidima, nakon svakog njenog naredbodavnog "Još, ovamo..." Osjetio je na licu njen bezmirisni dah i tvrde dlanove što su mu zatezali kožu.

– Važno je da nos ne smeta – govorila je Doli povaljujući Sabahudinova leđa na pod, majčinski blagim i upornim pritiskom ruku. Sabahudin je osjećao kako mu njene ruke zakrivljuju glavu isto onako kako njome upravlja brico, dok ga šiša: pomisli kako bi to moglo biti smiješno da nije pomahnitale lupnjave njegovog izdajničkog srca. Njene su usne već počivale na njegovim suhim preplašenim usnama i Sabahudinu se učini da ona upumpava u njegovo tijelo svoj vrući dah.

– Šta si stisnuo usta? – prekide Doli Sabahudinov prvi filmski poljubac u životu, i taj trenutak on iskoristi da duboko udahne vazduh.

– Zini. Ne toliko. Šta si zino ko peš. Malo... I šta si sakrio jezik – neću ti ga odgrist!

Kao poslušno dijete Sabahudin je izvršavao njene naredbe izmičući svoj donji dio tijela od njenog donjeg dijela isto onako kako ga je izmicao na plesnim matineima, u domu, dok je učio plesati neizdrživi tango. Osjećao je kako mu se usta pune vlažnom lučevinom jezične igre i ponovo poželje udahnuti vazduh.

Doli je o tome znala sve:

– Važno je disanje. Čemu ti služi nos? I rukama moraš raditi. Šaraš svukuda. Razumiješ?

Sabahudin je šutke klimao glavom nestrpljiv da ponovo počne očigledni dio ljubavne lekcije. U ponovnom spoju vlažnih usana učini mu se kako se njihova tijela okreću u nekoj kosmičkoj vrtešci, u beskrajnom prostoru koji oslobađa ruku i tijelo, usnu i jezik. Učini mu se da on oduvijek zna ovu nauku ljubavi i preseli i svoj i njen jezik u

njena usta, objema rukama stežući njeno tijelo uza se. Doli se, u trenu, ote silini njegove želje i Sabahudin pomisli da ju je previše stegnuo.

– Bogami – brzo učiš!

Sabahudin je tužnoga lica gledao kako se Doli sređujući popadale pramenove kose, odmiče od ležaja u koji ga je sama povalila. "Šta sam učinio?", pitao se, osjećajući kako mu se u srcu gomila bolna tuga.

– Jesam li nešto pogriješio?

– I jesi i nisi. Previše brzo učiš.

– A ko je tebe naučio?

– Jedan student, iz moga sela.

– Ja mislio Šin... ja mislio Braco.

– Nije. Braco mi je drugi. On se i ne voli ljubiti. Ne znam zašto.

U nas je sramota biti nježan

Dok je izgovarala: "On se i ne voli ljubiti. Ne znam zašto." – preko lica Doli Bel ponovo se navuče paučinasta koprena tuge. Uzalud je Sabahudin kušao zamisliti Šintora kako se sa nekim ljubi, slika koju je gradio pred svojim unutarnjim okom raspadala se u besmislene komadiće Šintorovog lica sa krezubom rupom među zategnutim usnama.

– Bilo bi čudo da on to voli... – izgovori Sabahudin sporim glasom opreza i kolebljivosti.

– Zašto misliš?

– Pa zato. To je nježno.

– A on nije nježan?

– Nije niko u Patkama nježan. Kod nas je to sramota.

Uvjeren u tačnost onoga što je rekao Sabahudin pokuša učvrstiti pogled na njenom ledenom licu, ali on klizu preko tog upitnog leda i pade na pod, odjednom svezan za metalnu kopču crnih Sabahudinovih zepa. Osjeti kako ga izgovorena riječ sramota plavi silnim – stidom i sramotom.

– I onda se kod vas, u Patkama, niko ne ljubi?

– Pa ne znam – odgovori Sabahudin pridižući posrnuli pogled. – Možda. Kad treba... one stvari... razumiješ?

– Koje stvari?

– Ma ono... seks... mislim skroz... Ako će biti – onda u redu. Ako nema. Razumiješ... onda je bez veze. Šta ima da se ljubi?

Osjećao je, pod teškim teretom sramote, kako je sve to što govori doslovno tačno, ali, istovremeno, kako se to ne odnosi, odmaloprije, na njega – naprotiv: on jedva čeka da lađa razgovora zađe u mirnu luku šutnje, ne bi li otuda isplovila, ponovo, na pučinu onesvješćujućih poljubaca i tjelesnog drhata. Kroz glavu mu prođe domska melodija sa zajebantskim riječima: "Na šta si me naučio, dome, na bombone, jebale te one!" Prepade se u trenutku, da se ona maločas samo poigravala sa njim, igrajući se učiteljice nastavnog predmeta: filmsko ljubljenje u usta. Ta mu se mogućnost učini ponižavajućom i on pokuša vratiti izgubljeno dostojanstvo naglim ustajanjem i kretnjom prema ljestvama, kao da će otići:

– Ono maloprije... ti si se zezala? – upitao je, leđima okrenut njenom licu.

– Kućeš sad? Nisam se zezala, stani!

– Moram ići – izgovori tonući u otvor izlaza. – Pa što si me onda učila?

Sada su se gledali u lica i Sabahudina uspokoji njen bezazleni, naivni i čedni pogled i glas:

– Pa treba da znaš. Moraš jednom naučiti – ali, stani! Znaš šta si obećao?

– Znam. Samo neću da me zezaš – odgovori Sabahudin vraćajući se u tijesni prostor baze sporo i kao nevoljko.

Doli ga posadi pokraj sebe i zadrža njegove ruke u svojim:

– To sam ja kao sestra. Da naučiš. Nisam ništa ružno mislila. A ti si, brate, preosjetljiv. I previše misliš. Ja sam samo htjela da te naučim. Ljubljenje je najvažnije.

– Ma ljubio sam se ja i prije.

– Stvarno?

– Bez sve šale. Samo nisam to sa jezikom. Ko bi se sjetio.

– A koja ti je ta?

– Jedna Sabaheta. Sviđalo mi se što joj je isto ime, kao kod mene. Sabahudin i Sabaheta. Ljubili smo se iza Akumulatora, to je kod Šintorove kuće.

– Kakav Šintor?

– Ama Braco, tvoj Braco. Neko ga zove Braco, neko Šintor. Kako ko.

– I šta onda?

– Ništa. Nije mi se sviđalo. Smrdilo joj iz usta... Šta se smiješ? Nije mi se sviđalo gore. Dolje mi se sviđalo.

– I šta je bilo poslije?

– Ona me ganjala, ja vezo okuke. Stalno sam sanjao kako se ljubim, bez veze s kim, ali mi u ustima muka i sve iz grla izlaze grudvice, one grmolje, kao kad povraćaš...

I tako lađa Sabahudinovog razgovora sa Doli Bel uplovi u mirne vode njegovog svijeta sna i sanjanja. A u tome je svijetu Sabahudin bio gospodar nad stvarima i zbivanjima i priča iz toga svijeta mogla je da ispunji mjesec i godine, a ne jedan dan u prostoru njegove baze – golubane. Svaku je njegovu sanovnu priču Doli ispraćala s tugom što ona nikad ništa ne sanja i s molbom da nastavi dalje, još i još, još i još... Govorio je tako Sabahudin dugu istoriju svoga drugoga života, života u snu, istoriju punu leta i trpnje, pamćenu i zapisivanu u dnevničke stranice kao da se pamti i zapisuje istorija čovječanstva. Kazivao je o tome kako je u Zvorniku, pedesetčetvrte, vidio duha, pravoga, stvarnog, živog duha, koji se tamo, u Zvorniku, zove prikaza:

– Bili smo u gostima, kod Imširovića. Ja sam zaspao u kuhinji dok sam čitao neku knjigu, i svjetlo je bilo upaljeno. Tamo su bila otvorena vrata, gdje je spavala teta-Ivanka, sa djecom. Tamo je bio mrak. Vidio sam u njenoj sobi, iz lijevog ugla, gdje je bila vješalica, izašao je duh. U velikom crnom ogrtaču. Možda je bio i zelen, ali je tamo bio mrak. On je gledao u mene, ja u njega. Nisam se smio maknuti. On se okretao i prema krevetu teta-Ivanke. Pa opet prema meni. Nisam znao šta da radim, pa sam skočio, podigao štokrlu i okrenuo je prema njemu pa povikao: Teta-Ivanka, neko je u vašoj sobi! Dok sam ja to govorio, on

je otišao u lijevi ćošak, odakle je i izašao. Ona je skočila, istrčala u kuhinju, pa oprezno rukom upalila svjetlo u svojoj sobi. Nije bilo ničeg.

– Pa i nije – reče Doli.

– I ja sam mislio, tada, da mi se pričinilo. Ali sam poslije, pedesetsedme, opet kod njih bio u gostima i jedna cura iz ciganske mahale, što je kod njih pomagala po kući, nikako nije htjela da ostane na konaku, kad su nešto puno radili pa došla noć. Nisu je nikako mogli nagovoriti, što god joj kažu, ona mrda glavom: jok i jok! Onda kaže: U ovoj kući se pojavljuju duhovi. To svako u Zvorniku zna. I ode ona kući, kaže doći će ujutru, da nastave posao. Tada sam ja shvatio da mi se ništa nije pričinilo, jer sam se ja štipao, da se probudim ako sanjam – a on stoji li stoji. Ja u to vjerujem.

– Mene je strah – reče Doli privijajući svoje tijelo uz Sabahudinovo. – Hajmo se ljubiti, pusti prikaze.

Sa sarajevskog neba po dvorišnim barakama padao je gusti mrak oblačne avgustovske noći, uvlačio se, neprimjetno, kroz drvene zidove šupe, natapajući suhi vazduh golubane u kojoj Sabahudin i Doli već nisu jedno drugome vidjeli lica; tonuo je Sabahudin u bezdan čulnoga požara radostan što tone, i što se u tom potonuću ne javlja ona stidna potreba da odmakne i sakrije od njenog tijela nabrekli žilu svoje muškosti. Osjećao je, kroz odjeću, cijelo njeno tijelo, i onaj čvrsti brežuljak iznad tajne, nesaznate vreline međunožja.

– Otvori!

– Otvori!

Ne zna Sabahudin koliko je puta čuo tu riječ, i lupanje u dasku vrata, prije nego što su ti zvukovi doprli do njegovog zamrlog sluha. Otkinuo se od njenog tijela kao kandžijom ošinut:

– Šintor!?

– Braco! – izgovori Doli glasom u kom Sabahudin nije mogao prepoznati osjećanje.

Pakao u tavanskom raju

Sjećao se Sabahudin i poslije kako u glasu kojim je Doli izgovorila: "Braco!" nije mogao prepoznati osjećanje. Pamti da je bauljao četveronoške mrakom golubane napipavajući rukama ono mjesto na podu gdje je mogao ostaviti bateriju, i dok mu je sluh punila prigušena lupnjava po vratima i Šintorovo sikćuće: "Nemoj da razvaljujem!" – sjeća se kako ga je zaledila strahom pomisao da sada, ovoga časa, u njegov tavanski svijet reda i sklada nahrupa nesklad i kaos. Ne sjeća se kako se strmogladio niz ljestve, ali pamti vrelinu u dlanovima i žestok bol na lijevoj podlaktici koja je strugnula niz oštar brid ćumura. (Na tome će mjestu, poslije, nići ožiljak i preko toga ožiljka Sabahudin će, u jedno jesenje veće, zabadajući šivaću iglu obvijenu crnim koncem i umočenu u tuš, bolnim ubodima ispisivati ime: Doli Bel.) Još je s one strane drvenih vrata dopirala lupa i prigušeno šaputanje i Sabahudin se sjeća da je bateriju pronašao na njenom prirodnom mjestu, na horizontalnoj prašnoj drvenoj gredi kraj vrata, i pamti da se začudio zašto ju je uopšte tražio gore ("Bio je dan kad sam došao, normalno...") Dok je smicao rezu, njegov je palac u djeliću sekunde obavio svoj automatizirani pokret na bočnoj baterijskoj pikni, od čeg se u procjepu vrata, u uskom svjetlosnom traku, otvorio vidik na Šintorovo krezubo bakarno lice. Pamti još da se procjep vrata raširio naglo i da se baterijsko svjetlo otelo iz njegove ruke. Ne pamti šta je čuo, ali zna da je vidio kako za Šintorom preko šupnog praga prelaze još tri tamne tjelesne mase. U difuznom svjetlu mjesečine razaznavao je vlasnike tih tijela: Kiko Štaka, sa dvije aluminijske i jednom zdravom mesnatom nogom, traži uporište s ove strane praga pipkajući gumenom cipelicom

štace po ugljenom podu šupe, i njegovo tronožno tjelašće ulazi u Sabahudinovu tamu. Ovo je Vlado Kliker, ulazi sporo, oborene glave, s pogledom koji bježi od susreta sa Sabahudinovim očima i licem, Rasim Top. On kaže: "Vozdra. Šta mai?" i preko praga prelazi uvlačeći duboko dim iz cigarete okrenute dlanu. Sabahudin nije siguran u svoje sjećanje, ali mu se čini da je sve te beskrajne sekunde bio leđima prikovan uz prašnjavu dasku zida. Da li ga je uz taj prašnjavi križ prikovala Šintorova desna ruka ili strah, bolni strah kojeg se tako jasno sjeća – nije mu jasno, ali pamti da je niz ljestve skliznulo milo i toplo tijelo Doli Bel i da je istoga časa posrnulo, odgurnuto iz Šintorovog pustog zagrljaja. Ona je govorila:

– Braco, šta ti je?

– Braco, pa jesi normalan?

– Pa, Braco, bolan, poželjela sam te.

– Mislila sam da ću krepāt.

– Šta ti je, Braco?

A Braco, njen Braco a Sabahudinov Šintor odgurivao je njeno tijelo od sebe okrećući ga ka ljestvama sa ponavljajućim, nemilosrdnim, svirepim:

– Gore! Gore, kad ti kažem!

Ne sjeća se Sabahudin u kojem mu se trenutku otvorio smisao Šintorovog naglog izbezumljenog noćnog dolaska, ni da li je riječ redaljka sijevnula njegovom sviješću istoga časa kad je u svjetlosnom traku opazio veliku svježu natečenu rasjekotinu na lijevoj Šintorovoj jagodici. Pamti da su Šintorove beonjače toga časa bile premrežene sitnim crvenkastim žilicama, i da su mu se te krvave Šintorove beonjače ponovo ukazale pred unutarnjim okom onoga časa kad su

se, odozgor, iz golubane, po tamnom vazduhu šupe prosuli Dolini jaući, zvon šamara i tupi odjek muških udaraca u bubanj Dolinih rebara.

Pamti kako se potom snop baterijskog svjetla iz Šintorove ruke šetao mrakom šupe i kako je u tom snopu razaznavao lica svojih uličnih drugara. Iz prstiju Rasima Topa mrakom je frcnula kometa dogorjelog čika i Sabahudin pamti da je, dok se Rasim penjao uz ljestve, mislio samo na to kako treba nogom zgaziti taj čik. Pamti da se začudio silini te potrebe, i sjeća se kako se nije mogao odvojiti od zida. Štaka je odnekud izvadio svoju malu hohnericu i u tami šupe najednom su se počeli miješati zvukovi Dolinih bolnih cijuka sa tužnom melodijom što je silazila sa Štakinih usana. Sabahudin pamti da je u sebi izgovarao te talijanske riječi – Ora, sei rimasta sola, piandi e non rikordi nula – sve dok mu se pred licem nije ukazala prijateljska ruka Vlade Klikera, s ispruženom bjelinom cigarete među prstima. U svjetlu šibice shvatio je da mu se ruka otkovala od zida i da sada može pušiti. Ne pamti ko se popeo drugi, čini mu se da je Rasim, izlazeći iz šupe, izgovorio: "Joj, raja, što mi zuji u ušima..." i da se neko, potom, nasmijao, kratko, besmisleno. "Ja neću tako. Ja neću tako" – izgovarao je u sebi sjećajući se koliko je puta pobjegao iz jekovačkog parka u čijem su grmlju, pod komandom Faruka Kuhara, patkačanska pićuladija skidala mrak sa očiju. "Ja neću tako!" Pamti da su pokraj njega aluminijske noge pronijele Kikino žgoljavo tijelo prije nego što je čuo Šintorov poderani glas:

– Šta ti čekaš?

Vidio je da Šintor stoji pred njim, osjetio je kako mu Šintorova ruka dotiče bradu i pridiže lice: sunuo mu je svjetlosni snop u oči i istoga je časa u lobanji osjetio nešto poput silne eksplozije.

– Cmizdriš, pizdo!

– Ne cmizdrim. To – od cigare.

– Cmizdriš, kretenu. Jesi je karo?

– Jesam, Šintore, matere mi.

– Pa šta cmizdriš onda?

– Dim, bolan. Ušo mi u oko.

– Ušo ti je klinac u oko, pizdo. Jesi karo ili nisi – čuješ šta te pitam?

– Jesam, Šintore, slobode mi! – izgovorio je Sabahudin prvi put u životu jedinu zakletvu kojoj je Šintor mogao povjerovati. Odozgor je dopirao jedva čujan plač i Sabahudin je shvatio da Doli preko lica drži ćebe.

– Briši.

Teturao je Sabahudin pustim noćnim dvorištem između baraka ne opirući se silnoj potrebi za plačem: činilo mu se da ga ta suzna bujica puni naročitom ljepotom gradeći na temeljima njegove nesreće nekog sasvim drugog čovjeka. Pamti kako je u sebi ulovio nekakvo potpuno novo i nepoznato osjećanje o kome ne zna ništa osim da je tako zamišljao heroje. Dok je pred ulazom u baraku, odmaknut od svjetlosti prljave žarulje na do vratku, otirao suze – pamti da se odnekud začuo poznati bruj Šintorovog bemvejca. Zna da je, potom, ustrčao uz travnatu padinu Halilbašića ulice i stigao da vidi, na pustoj granitnoj poljani Kovača, Šintorov bemvejac kako zamiče u desnu okuku Zije Dizdarevića ulice. Ne sjeća se Sabahudin da li je tu sliku vidio tada, ili usnio poslije, u čestim snovima sa Doli, ali zna da ga je slika začudila: Doli je objema rukama, sa zadnjeg sjedišta, obgrlila Šintora oko pojasa, glave naslonjene na Šintorovu lijevu plećku. Njenu je kosu unazad nosio vjetar.

"Moja prošlost – to sam ja!"

Prizivajući u sjećanje zbitija iz svoga gustog i bolnog ljeta šezdesetdruge godine, Sabahudin će potonjih dana i godina u svemu prepoznati jednu posve neobičnu stvar: kako su se na njegovu ranjenu dušicu slagali sve novi i novi dani i događaji, tako su se sve više oštrile mutne tavanske slike i sve jasnije punila prazna mjesta njegovog pamćenja. Same su se u sjećanje vraćale riječi, pokreti i slike koje – dok su se zbivale – nije stigao upisati u traku pamćenja. Danas zna: kad je, idućih dana, u Patkama pukla priča o redaljci u njegovoj golubani, Drenko Zlok je ispljunuo čik sa donje usne i u četiri riječi riješio tajnu Šintorovog zločina:

– Tako se pravi kurava!

Uspio je Sabahudin toga trenutka s lica skinuti grč bola i kao nehajno štrcnuti pljuvačkom u pravcu Drenkinog otpljunutog čika – ali ni tada, ni poslije, godinama, nije uspijevaio Doli Bel zamisliti – kao kurvu. U sluh su mu pristizali njeni tavanski jecaji i – toga se naknadno sjetio – njeno molbeno, ponavljajuće: "Braco, Braciiikaa!" Zar može – pitao se – postati kurva djevojka koja tako, u takvom trenu, tepa onome koga voli, prekrivena dahćućim tijelom neželjenog mužjaka?

– Tako se pravi kurava!

Bezbroj je puta, potonjih dana, ponovio u sebi Drenkinu rečenicu i svaki je put jasno osjećao kako jenjava bol u plućnim predjelima duše, a sjećanje na paklenu noć u njegovom tavanskom raju biva ovjereno gutavim trbušnim žigom nesreće. Dozivao je, danima, pouke i znanja iz Sudbinske knjige, govoreći: "Ja ne patim. Ja ne patim. Ja ne patim." Činilo mu se da žmiravi i kosi očev pogled za stolom neprestance vrebati čas da upita i kaže: "Pa uradi li ti štogod pametno? U golubani?" Bježao je očima po šarenoj mušemi stola dok su se njene ornamentne krivulje, kao u prevrnutom fildžanu popijene kafe, pretvarale u

čudovišni svijet nepostojeće faune, s porukama i značenjima od kojih mu se stezalo ne jako srce. Govorio je: "Mi smo ono što smo sami od sebe načinili, a ne ono što je od nas načinila sudbina." Izgovarajući u sebi premudru rečenicu iz Sudbinske knjige osjećao je kako mu nedostaje snaga potrebna da joj vjeruje, baš kao što u sebi nije nalazio snage da logički razluči rad sudbine od vlastitog rada na postanku onog što treba da se zove ljudsko biće: "Zar moja sudbina i ja – nismo jedno te isto?" "Sve će mi biti jasnije" – mislio je – "kada sve postane prošlost."

Mnogo godina kasnije, kad bude listao suhe stranice svoga sitnopisnog Dnevnika, Sabahudin će pomisliti kako prošlost zapravo i ne postoji u vremenu: "Moja prošlost – to sam ja!", zapisaće u svakodnevni kožni rokovnik, uvjeren da mu za pravo daje vazdašnji žig u trbuhu pri pomisli i sjećanju na gusto ljeto šezdesetdruge. "Moja prošlost – to sam ja."

Našao je Sabahudin tada da samospoznaji najlakšim putem vodi samo sjećanje i misao o vlastitome sjećanju. Bilo mu je jasno: priča koja pukne u Patkama, pukla je i na Kovačima. Priča koja pukne na Kovačima, pukla je i u Domu kulture. A da pukne u Domu, a ne dođe do upravnikovih ušiju – bilo je nemoguće. Nije se čudio, tih dana, upravnikovom pitanju, čudio se svojim odgovorima. Upravnik ga je pozvao u kancelariju i okrenut leđima, s pogledom kroz mutno jesenje staklo, govorio:

– I skonča ta svinjarija?

– To nije svinjarija.

– Je li skončalo, pitam?

– Gotovo je.

– To je dobro, Dino.

– To nije dobro, družo upravniče.

– Da znaš da sam se brinuo.

– Folirate, družo upravniče...

I Sabahudin pamti da se upravnik okrenuo, s brižnim licem roditelja, pogledom obojivši Sabahudinove obraze vrelim rumenilom stida.

– Ti i ne znaš šta je moglo biti.

– Bolje da pucnemo koju partiju, družo upravniče...

– Može, ali na petnaest, dečkec...

Nizali su se tako prvi jesenji dani nakon Sabahudinove (i Doline, nadao se Sabahudin) paklene noći, i njegov se život polako selio sa sunčanih strmih baščaršijskih sokaka niz trgovački metež Sarača, pored Katedrale, do tamne zgrade debelih zidova čiji su dični i opširni naziv Prva klasična gimnazija đaćka usta s naročitom nasladom kratila u jednostavno i kratko: Bastilja. Sabahudin je, ne govoreći nikome ništa, među školske drugare došao s osjećanjem nadmoći i činilo mu se, svakoga trenutka, kako na njegovome licu sve piše i kako to sasvim lako može pročitati svaki onaj koji zna čitati znakove ljudskog lica. Ali – takvih kao da među Sabahudinovim školskim drugarima nije bilo. Vraćao se kući, pod silne rentgen-zrake oćevog pogleda, spreman na trpnju što mu zadaje oćeva šutnja u kojoj stanuje neizgovoreno pitanje.

Svakog dana u svakom pogledu sve više napredujem

Boraveći polovicu dana među teškim zidovima Bastilje Sabahudin je, u zao čas, povjerovao kako je, napokon, minulo sve. Ućinilo mu se da može sada, kada je sve prošlost, slobodno ćeprkati po truplu minulih

jadovitih događaja podvrgavajući tako svoju novu, okorjelu dušu onome što je u Dnevniku nazivao svirepom autoanalizom. Bez jasne svijesti o svrsi svojih svakodnevnih sati sekciranja ponavljao je načinjene geste i izgovorene riječi, obilazio mjesta upisana u reljefni atlas ljetošnjeg bola. Sve strahujući da ga ko ne vidi ispušio je šest "Morava", dok mu je u uhu odzvanjala beznadežno naivna Dolina rečenica: "A gdje je Milano?" Šuštao je celofan među Sabahudinovim prstima, i on je nastavljao razgovor sa Doli leteći dalekim beskrajnim međuzvezdanim prostorima u kojima su glasovi odzvanjali hiljadostruko: "Milaano ti jeee u Itaaa-lijiiii... Ovo je Andromedaaaaa..."

Na pustoj grobljanskoj padini Sabahudinu se, naslonjenom na nišan, učinilo da dolje, kod ringišpila vidi Šintora i Doli Bel, kako kaska iza njegovih širokih leđa, nasmijana. Poslije će Sabahudin rekonstruisati stvarnu sliku toga časa: na tvrdom cirku Hitlerovog igrališta majstori su pakovali ringišpil, sortirajući istorodne daske i grede u zasebne gomile, namatajući beskrajne žice instalacija na goleme drvene mosurove. Besmisleno je na osovinskoj gredi visio nijemi mrežasti krug zvučnika, glasovi što su se povremeno čuli stizali su odozdo, iz uskomešanog ljudskog mravinjaka: "Dodajiii!" "Ne tako, hajvanu..." – "Gornju, gornju, gornju kad ti kažem..."

Sabahudin se ne sjeća kad je počela kiša. Pamti da mu se niz lice slijevala žestoka gusta tečnost od koje mu je bilo prijatno i lijepo: pridodavao je toj tečnosti i svoje očne lučevine i činilo mu se da u tome miješanju nebeskih i njegovih suza ima nečega uzvišenog. Majstori su i dalje, nimalo uzvišeno, pakovali ringišpilsku ruševinu i toj se slici raspadanja i ponovnog sabiranja predavala cijela njegova skorena duša. Pamti da je, u neka doba, osjetio opominjuću mokrinu pod sobom i da je, toga časa, pomislio kako treba ustati. Tijelo se, međutim, nije odazivalo moždanoj zapovijesti i Sabahudin je ostajao da sjedi – više ne na travi, nego na vodi pod kojom je plakala trava. Pomislio je kako on čini isto što je, onomad, na tužnom faletićkom izletu, činio otac – i kako u tome mora biti nečega ružnog.

Nikako se, dakle, nije dalo da skonča Sabahudinovo herojsko ljeto šezdeset druge. Naredni dani skupili su porodicu Zolj oko Sabahudinove postelje: u njegovom sjećanju ostalo je izduženo očevo lice nad krevetom, smotani tanki peškir u očevim rukama, vrelina zagrijanog crijepa pod peškirom. Sabahudin ne zna da li je sa time u vezi njegova svagdašnja preosjetljivost na zvukove, ali pamti da je, po vlastitom uvjerenju, sasvim muški podnosio strašne, halucinatne sate bolne upale uha. Pamti kako je, u teškoj vatri vrućice, odagnavao od sebe ružnu misao o tome kako tek bolest u kuću Zoljevih unosi sklad. Evo, iz Kerimove ruke – iste one što ga je tukla za svaku popušenu cigaretu – u Sabahudinovo uho, iz zagrijane kašičice, slijevaju se vruće kapi zejtina i on prati njihov spori tok kroz bolne zapušene ušne kanale. Višestruko se umnožavaju glasovi pored postelje i Sabahudin ne razlikuje njihovo porijeklo. Da li ovo izgovara otac? Ili ja ovo sanjam? Buncam li?

– Je li bila lijepa?

– Jeste, bila je strašno lijepa...

U bolesnom sluhu širi se u beskraj prostor njegove lubanje i u tome prostoru zvoni metal beskonačnog niza brojeva od kojih je svaki zasebno ljudsko biće i javlja se drukčijim glasom i žestinom: DEVETNAEEEEEST! HILJADU I JEDAN! STOTRIDESET I DVAAAAA! I putuju beskrajnim prostorom Sabahudinove lubanje košmarne slike i zvuci, odmotava se cio film ljetnje nesreće od samoga početka: Sabahudin u vrućici vidi na kaldrmi rasutu sitnjež iz Doline zgužvane tašne, smrskane komadiće bivšeg okruglog ogledalca, vidi nateklu modricu Šintorove lijeve jagodice, žarkastu putanju Rasimovog nedopuštenog čika, čuje Dolin glas i jecaj: "Bracikaaa! Bracika!" U taj se košmar na trenutke useljava očevo nestvarni glas i Sabahudin čuje sebe kako odgovara:

– Jesi li ti hipnotisao ono u šupi?

- Tata, nemoj se šalit, ja sam bolestan...
- Ozbiljno pitam. Jesi li šta radio!
- Kako misliš, tata?
- Čulni rad na bazi elementarnih poriva. Seks!
- Jesam. Onako. U usta!
- Šta u usta?
- Ljubili se.
- Aaa – to je dobro. Kako ti se zvala?
- Doli Bel.
- Sjećaš li se kako izgleda!
- Sjećam, tata.
- To je dobro. Treba da se sjećaš. Nema ništa bez sjećanja.

Nikada Sabahudin, potonjih godina, neće odgonetnuti šta je u tim danima vrućice bilo stvarno izgovoreno, a šta se zbivalo u njegovom bolesnom sluhu. Siguran je da je naglas izgovorio rečenicu: MUZIKA JE JAK IZUM – do koje je došao netom minule bolne noći, u času ozarenja shvativši da je stvorio novu rečenicu koja se, sa istim smislom, može pročitati i unatrag: MUZIKAJEJAKIZUM! Kerim je kazao: "Ama, zovimo doktora, pusti crijep i zejtin!" Sabahudin pamti da je u tome času otvorio oči i pogledom zovnuo Kerima:

- Može se čitati i unatrag!

– Tata, on bunca!

– Ne buncam. Može se čitati unatrag: muzika je jak izum! Daj mi olovku!

Pobijedio je tako Sabahudin svoju nenadnu, a tako nužnu, septembarsku bolest i iz postelje ustao obasut jasnim zracima radosti i zdravlja. Upisujući u Dnevnik, potonjih dana, istoriju svoje bolesti, njen tok, ishod i kraj, sam se na časak dvoumio hoće li, ili neće, stranicu Dnevnika završiti pobjedonosnom rečenicom:

"Svakoga dana u svakom pagledu sve više napredujem." Niz prozorsko staklo slijevala se, toga jutra, sitna sarajevska jesenja kiša zaklanjajući zastorom prskajućih kapi vidik na Halilbašića cestu – i Sabahudin shvati da je ljeto konačno, konačno, zbilja prošlo, i da je iz toga ljeta izišao jedan novi, drukčiji, pametniji i jači Sabahudin Zolj – čija ruka, evo, sa punim pravom ispisiuje neprikosnovenu, dalekosežnu, nesumnjivu istinu: SVAKOGA DANA U SVAKOM POGLEDU SVE VIŠE NAPREDUJEM.

BILJEŠKA O PISCU

ABDULAH SIDRAN (1944, Sarajevo) piše poeziju, prozu i filmske scenarije.

Osnovnu školu, gimnaziju i Filozofski fakultet pohađao je u Sarajevu. U književnosti se javio sredinom sedamdesetih godina. Važniji pjesnički naslovi: Šahbaza (1970), Kost i meso (1976), Sarajevska zbirka (1979), Bolest od duše (1988), Sarajevski tabui (1993). Za svoje pjesničke knjige nagrađivan je najznačajnijim književnim i društvenim priznanjima (Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva, Godišnja nagrada

Udruženja književnika BiH, Godišnja nagrada izdavačkog preduzeća "Svjetlost", Zmajeva nagrada, itd.)

Njegova knjiga Sarajevski tabut, objavljena u ratu, nagrađena je izuzetnim priznanjem – Nagradom slobode PEN-centra Francuske (prethodni laureati: Solženjicin, Saharov, Havel).

Izbori iz njegove poezije, u prijevodu na njemački, francuski i italijanski objavljeni su u Austriji, Francuskoj i Italiji (Insel bin ich, im Herzen der Welt, Cercueil de Sarajevo, La bara di Sarajevo). Za italijansko, dvojezično izdanje, dobio je nagradu "Premio letterario 1996 della Fondazione Laboratorio Mediterraneo".

Abdulah Sidran je jedan od najznačajnijih filmskih autora (scenarista) u eks-jugoslovenskoj kinematografiji (Sjećaš li se Doli Bel, Otac na službenom putu reditelja Emira Kusturice, Kuduz Ademira Kenovića, itd.) Kao filmski autor, dobitnik je brojnih nagrada i priznanja.

Prošle godine objavio je dramu U Zvorniku ja sam ostavio svoje srce, koja je takođe doživjela značajan uspjeh.

Član je Akademije nauka i umjetnosti BiH te majstorski kandidat u šahu.

Živi u Sarajevu.